

अध्याय एक शोध परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

भाषा विचार विनिमयको साधन तथा सामाजिक वस्तु हो । सामाजिक दृष्टिले भाषाको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने विज्ञानलाई समाज भाषाविज्ञान भनिन्छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानको अध्ययन र विकासका क्रममा सामाजिक भाषाविज्ञानको विकास भएको हो । भाषाको व्यावहारिक र संरचना पक्ष दुवैको एकैसाथ अध्ययन हुनुपर्ने धारणाका साथ सामाजिक भाषाविज्ञानको उदय भएको हो । सन् २९६० पछि प्रायोगिक भाषाविज्ञानका अध्येताहरूले समाज भाषाविज्ञानको अध्ययनतर्फ रुचि राखे र सन् १९६०-७०को दशकमा सामाजिक भाषाविज्ञान स्वतन्त्र विषयका रूपमा विकसित हुन पुग्यो (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : ०२) । सामाजिक भाषाविज्ञान विशुद्ध सैद्धान्तिक नभई प्रायोगिक भएकाले सामाजिक समस्याहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा समाजका सदस्यहरूले किन, कसरी र कस्तो भाषाको प्रयोग गर्छन् भन्ने कुराको खोजीका निम्ति समाज भाषाविज्ञानको जन्म भएको पाइन्छ ।

सामाजिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र व्यापक रहेको छ । यसको मुख्य अध्ययन क्षेत्रमा भाषा, भाषिका, भाषिक समुदाय, भाषिक भेद, द्विभाषिकता, बहुभाषिकता, भाषाद्वैत, कोडमिश्रण, कोड परिवर्तन, भाषायोजना, भाषानीति, भाषान्तरण, भाषा लोप आदि रहेका छन् । भाषालाई समाजमा प्रयोग गर्ने दुईवटा माध्यम हुन् : कथ्य र लेख्य । मौखिक रूपमा प्रयोग गरिनु कथ्य भाषा हो । साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई लेख्य भाषाद्वारा समाजमा प्रयोग गरिन्छ । साहित्यिक कृतिभिन्न प्रयोग गरिएका पात्रहरूले कस्तो भाषाको प्रयोग गर्दछन्, कसरी प्रयोग गर्दछन् भन्ने कुराको खोजी र अध्ययन समान भाषाविज्ञानले गर्दछ ।

कुनै पनि साहित्यमा त्यस समाजको प्रभाव पर्दछ । समाजमा भाषाको भूमिका, व्यक्ति र भाषाको सम्बन्ध जस्ता पक्षलाई आधार बनाएर भाषाका माध्यमबाट समाजको

अध्ययन र समाजका आधारमा साहित्यिक भाषाको स्वरूप निर्धारण गरिन्छ । समाजमा विभिन्न समुदायबाट आएका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुन्छ । ती समुदायमा रहेका व्यक्तिहरू वा मानिसहरूले के कस्ता भाषा प्रयोग गर्छन्, कस्ता कस्ता रीतिरिवाज, धर्म, संस्कृति, मूल्य र मान्यता मान्छन्, यी सम्पूर्ण पक्षको अध्ययन समाजभाषिक अध्ययनमा गरिन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययन शरद पौडेल (२०१७) द्वारा लिखित *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा केन्द्रित छ । उनले कविता विधाबाट साहित्य लेखनको सुरुवात गरेका हुन् । गीत, एकाङ्की, नाटक, निबन्ध विधामा कलम चलाएका छन् । यस क्रममा उनका *जनसङ्गीत* (गीत सङ्ग्रह, २०४१), *बुहारी* (गीति नाटक, २०५३), *लिखे* (उपन्यास, २०५३) र *तपन* (उपन्यास, २०७३) जस्ता कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । *तपन* उपन्यासमा चार नम्बर प्रदेशका पहाडी जिल्ला बाग्लुङ, पर्वततिरका दलित-विपन्न वर्गका मानिसहरूले भोग्नु परेका दुःख, पीडाहरू यथार्थ रूपमा चित्रण गरिएको छ । उपन्यासमा विभिन्न वर्गका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । तसर्थ उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा अध्ययन गर्नका लागि प्रस्तुत शीर्षक छनोट गरिएको हो ।

१.२ समस्याकथन

समाज र साहित्य एकअर्काका परिपूरक मानिन्छन् । समाजअनुकूल नै साहित्य सिर्जित हुन्छ । समाजमा रहेका भाषा भाषिकाको छाप साहित्यमा देखिन्छ । त्यस्तै परिवेशमा रहेर कुनै पनि समाजको चित्रण गर्ने एउटा सशक्त कृतिको रूपमा *तपन* उपन्यासलाई लिन सकिन्छ । समाजका कुनै वर्ण, जाति, लिङ्ग, रीतिरिवाज तथा सामाजिक विभेदजस्ता पक्षहरूको सङ्गमको रूपमा *तपन* उपन्यास रहेको छ । यसै *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन नै शोधकार्यको समस्या हो र उक्त समस्या समाधानका लागि निम्नलिखित शोधप्रश्न निर्माण गरिएको छ :

- (क) तपन उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत एवम् शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति कस्तो छ ?
- (ख) तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको कस्तो रहेको छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

समस्याकथनमा उठाइएका समस्याहरूको प्रामाणिक तथा प्राज्ञिक समाधान गर्नु शोधकार्यको उद्देश्य हो । प्रस्तुत शोधसमस्याको प्राज्ञिक समाधानका लागि निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखिएका छन् :

- (क) तपन उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत एवम् शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु,
- (ख) तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन गर्नु ।

१.४. अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता

शोधार्थीले आफूले गर्न लागेको शोधको औचित्यमाथि प्रकाश पार्नु अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपयोगिता हो । हरेक विषय क्षेत्रमा गरिने अध्ययन अनुसन्धानले खास महत्त्व राख्दछ । कुनै पनि शोधकार्यको गम्भीरता र गहनतालाई त्यहाँ उल्लेखित शोधको औचित्यले प्रष्ट पार्ने कार्य गर्दछ । प्रस्तुत शोधपत्रले कृतिको समाजभाषिक अध्ययनका लागि स्पष्ट आधार दिन र पछिल्ला अध्ययनहरूलाई मार्गदर्शन गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । शोधकार्यका रूपमा यस पूर्व केही मात्रामा मात्र समाजभाषिक अध्ययनसम्बन्धी शोधकार्यहरू भएकाले र यस शोधबाट त्यससम्बन्धी अभाव पूर्ति हुनका साथै समाजभाषिक अध्ययन विश्लेषणको थप आधार तयार हुने भएकाले शैक्षिक जगत्मा प्रस्तुत अध्ययनको औचित्य रहन्छ ।

साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये उपन्यासलाई पनि महत्त्वपूर्ण विधाको रूपमा लिइन्छ । उपन्यासमा कस्तो सामाजिक परिवेश छ र परिवेशअनुकूल भाषाको प्रयोग गरिएको छ/छैन भनेर खोजी गर्नु आवश्यक छ । एक पटकमा एउटा मात्र विषयमा

अनुसन्धान गर्ने हुनाले औपन्यासिक कृतिको समाजभाषिक अध्ययन हुन बाँकी छ । यसअघि न्यून मात्रामा मात्र समाजभाषिक सम्बन्धी शोधकार्यहरू भएकाले प्रस्तुत शोधबाट तत्सम्बन्धी अध्ययनले ज्ञानको वृद्धि र आवश्यकता पूर्ति हुनुका साथै शैक्षिक क्षेत्रमा पनि यसको महत्त्व, सान्दर्भिकता र औचित्यपूर्ण रहेको छ । यस अध्ययनबाट साहित्यकार, शिक्षाविद्, पाठ्यक्रमविद्, शिक्षक, विद्यार्थी, लेखक र पाठकलाई आ-आफ्नो क्षेत्रमा थप सहयोग पुऱ्याउने हुँदा अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता रहेको छ ।

अहिलेसम्म *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन नभएकाले यस कृतिको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक रहेको छ ।

१.५. अध्ययनको सीमाङ्कन

शोधकार्यको सिलसिलामा निर्धारित शीर्षकअन्तर्गत कुन कुन पक्षको अध्ययन गर्ने हो, त्यसको किटानी गर्नुलाई शोधकार्यको सीमा भनिन्छ । अध्ययनका क्रममा सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्न कठिन हुने हुँदा अध्ययनको व्यापकता र गहिराइलाई सीमित गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यलाई निम्नानुसार सीमाङ्कन गरिएको छ :

- (क) प्रस्तुत शोधकार्य *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको छ ।
- (ख) प्रस्तुत शोधकार्यलाई *तपन* उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनुमा केन्द्रित रहेको छ ।
- (ग) *तपन* उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन गर्नुमा सीमित रहेको छ ।
- (घ) उद्देश्यमूलक नमुना छनोटका आधारमा प्रश्नावलीको माध्यमबाट बिस जना पाठकको अभिमत सङ्कलन गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

१.६. प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको विषयवस्तुको प्रकृति, अध्ययनका आधार र प्रस्तुतीकरणलाई सरल एवम् उद्देश्यमूलक बनाउन जम्मा पाँचवटा अध्यायमा सङ्गठित गरिएको छ :

अध्याय एक : शोधको परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अध्याय चार : *तपन* उपन्यासका पात्रहरुको भाषिक प्रयोगको स्थिति

अध्याय पाँच : *तपन* उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन

अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सन्दर्भसामग्री सूची

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक परिचय

२.१ पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

अनुसन्धानका सिलसिलामा सम्बन्धित विषयमा त्यसअघि सम्पन्न गरिएका कार्यहरू (पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, शोधप्रबन्ध, प्रतिवेदन आदि) को व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो (बन्धु, २०७० : २८) । यसले सम्बन्धित विषयमा त्यसपूर्व केकति अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् र केकति काम बाँकी छन् भन्ने कुराको जानकारी प्रदान गर्दछ । प्रत्येक नयाँ कार्यको थालनी गर्नुभन्दा त्यस पूर्व भएका कार्यहरूका बारेमा जान्नु जरुरी हुन्छ । पूर्वकार्यले वर्तमानमा गर्न लागिएको कार्यलाई दिशानिर्देश गर्नुका साथै सरल र सहज बनाउनमा मद्दत पुऱ्याउँछ । प्रस्तुत अनुसन्धान समाजभाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएकाले यहाँ यससँग सम्बन्धित अनुसन्धान कार्यलाई पुस्तकको पुनरावलोकन र शोधकार्यको पुनरावलोकन गरी दुई किमिसबाट छुट्याइएको छ :

२.१.१ पुस्तकको पुनरावलोकन

घिमिरे (२०६५) द्वारा लिखित *समाज भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा भाषाविज्ञानको परिचयका साथै परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ । पुस्तकमा समाज भाषाविज्ञानको उत्पत्तिका साथै यसको महत्त्व र उपयोगिताको समेत चर्चा गरिएको छ । साथै समाज भाषाको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिको पनि सामान्य चर्चा गरिएको छ । समाजका वक्ताहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा देखिने भाषिक भेदहरू, सामाजिक अवस्था, द्विभाषिकता, बहुभाषिकता र भाषाद्वैतको समेत चर्चा गरिएको पाइन्छ । यस्तै वक्ताहरूले भाषिक प्रयोगमा केकस्ता कोडको प्रयोग गर्छन् र तिनको मिश्रण र परिवर्तन कसरी हुन्छ भन्ने कुराको पनि व्याख्या गरिएको पाइन्छ । यसरी उक्त पुस्तकबाट समाजका विभिन्न वर्गले बोल्ने भाषा, लिङ्गका आधारमा फरक हुने भाषा, उमेरका आधारमा फरक हुने भाषाको अध्ययन गर्न सहयोग

पुग्ने देखिन्छ । अतः प्रस्तुत शोधपत्रमा यस्तै समाजमा प्रयोग हुने भाषाको अध्ययन गरिने भएकाले उक्त पुस्तकको अध्ययन सान्दर्भिक देखिन्छ ।

अधिकारी (२०६७) द्वारा लिखित *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय र क्षेत्रलाई उल्लेख गरेका छन् । भाषिक समुदाय, भाषिक प्रयोगको सापेक्षता, समाजको प्रकृति, भाषामा समाजको प्रभाव र भाषाका विशेषताका बारेमा प्रष्ट पारिएको छ । त्यसैगरी भाषिक भेद, भाषिक भेद निर्धारणका तत्त्वहरू, भाषाद्वैतको अवस्था, पिजिन र क्रेओलको पनि चर्चा गरिएको छ । भाषायोजना, मानकीकरण, आधुनिकीकरण, नेपाली भाषाको भौगोलिक र सामाजिक स्थिति आदिको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी उक्त पुस्तकबाट समाजका वर्ग, लिङ्ग, उमेर, शैक्षिक अवस्थाका आधारमा प्रयोग हुने भाषाको अध्ययन गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र पनि समाजमा प्रयोग हुने भाषाको अध्ययनमा केन्द्रित भएकाले उक्त पुस्तकको अध्ययन सान्दर्भिक देखिन्छ ।

ढकाल (२०६७) द्वारा लिखित *सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा भाषाको परिचय, विशेषता, भाषाका तहगत भेदहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै भाषा र भाषिकाबिचको सम्बन्ध, भाषाको भौगोलिक र सामाजिक भेदको परिचय उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै भाषा प्रयोगमा औपचारिक र अनौपचारिक भेदको प्रयोग हुन्छ । शिक्षित व्यक्तिले औपचारिक र अशिक्षित व्यक्तिले अनौपचारिक भाषाको प्रयोग गर्दछन् । समाजमा हुने विभिन्न वर्गले गर्दा पनि भाषिक भेदको उत्पत्ति हुन्छ । यी पक्षमा उक्त पुस्तकमा चर्चा गरिएको छ । शोधपत्रको निम्ति उक्त पुस्तकको अध्ययन सान्दर्भिक देखिन्छ ।

लम्साल, बम र भट्ट (२०६९) द्वारा लिखित *सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान* नामक पुस्तकमा सामाजिक भाषाविज्ञान र भाषिक भेदका बारेमा चर्चा गरिएको छ । सामाजिक भाषाविज्ञानभित्र भाषिक समुदाय, भाषा र सम्बन्धको बारेमा चर्चा गरिएको छ । भाषिक भेदअन्तर्गत भाषिक भेद उत्पत्तिका आधार, भाषाको क्षेत्रीय

भेद पहिचानका आधार प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै भाषाको सामाजिक भेद पहिचानका बारेमा चर्चा गरिएको छ । उक्त पुस्तक समाजभाषिक अध्ययनको सैद्धान्तिक र प्रायोगिक दुवै दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको छ । अतः प्रस्तुत शोधपत्र पनि कृतिको समाजभित्र प्रयुक्त भाषाको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले उक्त पुस्तकको अध्ययन सान्दर्भिक देखिन्छ ।

भण्डारी र पौड्याल (२०७२) द्वारा लिखित *सामाजिक तथा मनोभाषाविज्ञान* पुस्तकमा समाज भाषा अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा देखिने भाषिक समुदायको परिचयसहित भाषिक समुदाय निर्धारणका आधारहरू उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै समाजको प्रकृति, भाषिक अवलम्बन, स्वीकरण र अपक्षयका कारणलाई पनि समावेश गरिएको छ । भाषिक भेदका कारणहरू, भाषाद्वैत, भाषिक निरन्तरता, कोड परिवर्तन, कोडमिश्रणको चर्चा गरिएको पाइन्छ । अतः प्रस्तुत शोधपत्रका निमित्तसमेत आधार स्तम्भका रूपमा रहने भएकाले उक्त पुस्तकको अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

२.१.२ शोधपत्र पुनरावलोकन

डुम्रे (२०६५) द्वारा 'बसाइँ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । उनले भाषाशैलीका दृष्टिले बसाइँ उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, जातिगत र शैक्षिक आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउने उद्देश्य राखेको पाइन्छ । उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्दा पुस्तकालयीय विधिलाई अपनाइएको पाइन्छ । उपन्यासमा आर्थिक असमानताले गर्दा धनी र गरिबीवचको विभेद बढ्दै गइरहेको नेपाली समाजको चित्रण गरिएको छ । समाजमा धनीले गरीबलाई, उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई, शोषकले शोषित वर्गलाई गरेको व्यवहारलाई उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । उक्त उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा वर्गगत, लिङ्गगत, जातिगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा पनि भिन्नता रहेको छ । यस आधारमा उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनका लागि उपयोगी रहेको छ ।

अर्याल (२०६७) द्वारा 'अविरल बग्दछ इन्द्रावती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । अध्ययन गर्नु, वर्गीय, लैङ्गिक, जातीय, शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण गर्नु जस्ता उद्देश्य राखिएको छ । यस अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्य, वर्णनात्मक विधि र विश्लेषणात्मक विधिलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । माफी समुदायका पात्रहरू निम्न वर्गीय पात्रहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने रूपमा अविरल बग्दछ इन्द्रावती उपन्यासका माध्यमबाट विभेदयुक्त समाजको चपेटामा परेका माफीहरूको अन्तरव्यथा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै समाजमा रहेका उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई गर्ने व्यवहारको चित्रण गरी माफी समुदायको भाषामा निम्न भेद र अमानक भाषाको प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस अध्ययनले प्रस्तुत शोधकार्य अगाडि बढाउन द्वितीयक सामग्रीका रूपमा मद्दत पुऱ्याएको छ ।

डाँगी (२०६९) द्वारा 'माइतघर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत शोधकार्य गरिएको छ । यस अध्ययनमा भाषाशैलीका दृष्टिले माइतघर उपन्यासमा प्रयोग गरिएको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति जस्ता उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रही अध्ययन भएको छ । अध्ययनमा विशेषगरी पुस्तकालयीय अध्ययन कार्य, वर्णनात्मक विधि, व्याख्यात्मक विधि उपयोग गरेको पाइन्छ । उक्त शोधकार्यको निष्कर्षमा उपन्यासको भाषाशैली सरल र बोधगम्य रहेको र सबैले बुझ्न सकिने भाषाको प्रयोग भएको देखाइएको छ । उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा भएको देखाइएको छ । उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा लिङ्गगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भिन्नता रहेको देखाइएको छ । उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएकाले प्रस्तुत शोधकार्यलाई अगाडि बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ ।

ढकाल (२०६९) द्वारा 'नरेन्द्र दाइ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । उपन्यासको समग्र भाषिक अध्ययन गर्नु, पात्रहरूलाई वर्गीय, लैङ्गिक, जातीय र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नु जस्ता उद्देश्य रहेको

पाइन्छ । अध्ययनमा *नरेन्द्र दाइ* उपन्यास प्रमुख सामग्रीका रूपमा र शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न शोधपत्रहरू द्वितीयक सामग्रीका रूपमा रहेको पाइन्छ । उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई वर्गीय, जातीय, लैङ्गिक, शैक्षिक आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधपत्रको अध्ययनले द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रस्तुत शोधलाई सम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

ओलिया (२०७०) द्वारा '*लिलाम* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । अध्ययन उपन्यासमा प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, जातिगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनुजस्ता उद्देश्यहरूमा केन्द्रित भएको पाइन्छ । मध्यम वर्ग र निम्न वर्गको उपस्थिति रहेको यस उपन्यासमा भाषाको मध्यम भेदको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासको भाषामा लिङ्ग, वर्ग, शैक्षिक अवस्थाका आधारमा विभेद रहेको छ । उपन्यासमा असफल जीवन दर्साउनुका साथै त्रासद जीवनको सचित्र पनि देख्न पाइने निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त अध्ययनले द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रस्तुत शोधकार्यलाई सम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

रोका (२०७०) द्वारा '*मुलुकबाहिर* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा भाषाशैलीका दृष्टिले *मुलुकबाहिर* उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको वर्गीय, लैङ्गिक, उमेरगत र शैक्षिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु, भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरी अध्ययन गरिएको छ । निष्कर्षका रूपमा उपन्यासमा निम्न वर्गीय आर्थिक चपेटामा परेका पात्रहरूको वर्गीय, लैङ्गिक, शैक्षिक, उमेरगत दृष्टिले विभेदीकरण भएको समाजको यथार्थ चित्रण जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएकाले प्रस्तुत शोधकार्यलाई अगाडि बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ ।

खत्री (२०७२) द्वारा 'लिखे उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । यस शोधपत्रमा भाषाशैलीका दृष्टिले लिखे उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत स्वरूप पहिल्याउनु, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगका स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरू रहेका छन् । यस शोधका उद्देश्यहरूलाई व्यावहारिक र वस्तुनिष्ठ बनाउन पुस्तकालयीय अध्ययनका साथै व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै उपन्यासभित्र निम्न वर्ग तथा दलितहरूले भोग्नु परेका पीडा तथा समाजका सम्भ्रान्त वर्गले निम्न वर्गलाई गर्ने दुर्व्यवहारको चित्रण गरिएको छ । यस उपन्यासमा उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्गले बोल्ने भाषामा भिन्नता रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएकाले शोधकार्यलाई अगाडि बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ ।

थापा (२०७३) द्वारा 'पहेँलो घाम उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । भाषाशैलीका दृष्टिले पहेँलो घाम उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषालाई वर्गगत आधारमा विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरू राखिएको छ । उक्त शोधकार्यमा पुस्तकालयीय, वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । खासगरी पहेँलो घाम उपन्यासमा जनयुद्धको बेलाको नेपाली समाज, युद्धले पारेको प्रत्यक्ष प्रभावका बारेमा यथार्थ चित्रण गरिएको छ । उपन्यासमा निम्न वर्गदेखि उच्च वर्गसम्मका पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । उनीहरूको संवादको आधारमा भाषिक विश्लेषण गरिएको छ । उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएकाले प्रस्तुत शोधकार्य अगाडि बढाउन द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोगी भएको छ ।

लिम्बू (२०७३) द्वारा 'ऐना कथाको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त अध्ययन भाषाशैलीका दृष्टिले ऐना कथाको भाषाशैली पहिल्याउनु, कथाका पात्रहरूको वर्ग, लिङ्ग, उमेर, शैक्षिक र भाषिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण

गर्नु, कथाका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्ग, लिङ्ग र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहेको छ । अध्ययनमा मुख्यतः पुस्तकालयीय अध्ययन र आंशिक रूपमा विश्लेषणात्मक अध्ययनको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा नेपाली जनताले भोग्नु परेको सास्ती, भोकमरीको पीडाले आक्रान्त सुदूरपश्चिमको जनजीवन चित्रण गरिएको छ । आधुनिक प्रविधि र कम्प्युटरसँग खेल्दै ज्ञानार्जन गर्न पाउनुपर्ने बालबालिकाहरूले गिटी कुट्टै र लाश जलाइरहेका कोइला टिपेर बेच्दै पेट पाल्नुपर्ने कहानी लाग्दो अवस्थाको चित्रण उपन्यासमा गरिएको छ । उक्त कथामा प्रयुक्त भाषाशैली सरल, सहज र प्रतीकात्मक प्रकृतिको रहेको छ । पात्रहरूले धेरै मात्रामा भाषिकाको प्रयोग गरेका छन् । वर्ग, लैङ्गिक, शैक्षिक अवस्थाका आधारमा पनि ऐना कथाको भाषा फरक छ भन्ने निष्कर्ष अध्ययनमा निकालिएको छ । उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बन्धित भएकाले अध्ययनलाई अगाडि बढाउन सैद्धान्तिक आधार प्रदान गरेको छ ।

पछाई (२०७३) द्वारा 'सल्लीपीर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । जसअन्तर्गत यस अध्ययनमा भाषाशैलीका दृष्टिले सल्लीपीर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गीय, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक आधारमा प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यमा अध्ययन केन्द्रित भएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययनबाट सामग्री सङ्कलन गरी वर्णन र विश्लेषणबाट निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । उपन्यासमा खुम्बु हिमालको काखको शेर्पा बस्तीको मानिसहरूको सामाजिक चित्रण गरिएको छ । यसर्थ उपन्यासमा शेर्पा समाजको भाषिक प्रभाव देखिएको छ । यस्तै उपन्यासमा पारिवारिक जीवनमा प्रयोग हुने चलन चल्तीको सरल भाषाको प्रयोग गरिएको छ । निष्कर्षका रूपमा सल्लीपीर उपन्यासमा प्रयुक्त समाज, उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण, उच्च वर्गीय र निम्न वर्गीय पात्रहरूबिच भाषिक भिन्नता रहेको, त्यस्तै लैङ्गिक र शैक्षिक आधारमा पनि भाषामा

भिन्नता रहेको निष्कर्ष निकाली समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको छ । उक्त अध्ययन प्रस्तुत अध्ययनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएकाले शोधकार्य सम्पन्न गर्न द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोगी भएको छ ।

२.२ सामाजिक भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक परिचय

भाषा एकआपसमा विचारको आदानप्रदान गर्ने माध्यम भएकाले यो सामाजिक वस्तु हो । भाषा र समाज एकअर्काका परिपूरक हुन् । यिनीहरूका बिचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यही समाज र भाषाविज्ञानको अन्तरसम्बन्धलाई केलाउने उद्देश्यले प्रायोगिक भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा विकास भएको नवीनतम शाखा सामाजिक भाषाविज्ञान हो । भाषालाई सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भमा हेर्ने भाषाविज्ञानको एउटा शाखा नै सामाजिक भाषाविज्ञान हो (थापा, २०६९ : ३) । यसरी समाजको सामाजिक संरचना र संस्कृतिका आधारमा भाषाको अध्ययन समाज भाषाविज्ञानले गर्दछ ।

भाषाको प्रयोग पक्षको अध्ययन प्रायोगिक भाषाविज्ञानले गर्दछ । यसअन्तर्गत समाज भाषाविज्ञान पनि पर्दछ । सामाजिक भाषाविज्ञान भाषाको समाजपरक अध्ययन हो । समाजविना भाषाको कुनै पनि किसिमको अध्ययन पूर्ण नहुने भएकाले भाषाको महत्त्व सामाजिक धरातलसम्म रहन्छ, नै । समाजको विकाससँगै भाषाको पनि विकास हुँदै जान्छ र समाजअनुसार भाषाको प्रयोग फरक फरक हुन्छ । यसरी समाजको शैक्षिक र आर्थिक स्तर, लैङ्गिक अवस्था, उमेर, जातीय पहिचान र क्षेत्रीय विविधता लगायत समाजमा भाषा प्रयोगका सबै सन्दर्भको अध्ययन गर्ने तथा भाषा र समाजबिचको सम्बन्धका सबै पक्षको अध्ययन गर्ने भाषाविज्ञानको एउटा शाखालाई समाज भाषाविज्ञान भनिन्छ (थापा, २०६९ : ०३) । भाषा त्यस समाजको संस्कृति र परम्परामा आधारित हुन्छ र त्यसै समाजको संस्कृति र परम्पराबाट भाषा प्रभावित भएको हुन्छ । सामाजिक दृष्टिले भाषाको अध्ययन सामाजिक भाषाविज्ञानमा हुन्छ । तसर्थ यस्तो अध्ययनमा भाषाको प्रयोगपरक अध्ययनमा जोड दिइन्छ । भाषा सामाजिक सम्प्रेषण एवम् व्यवहारको महत्त्वपूर्ण र प्रभावकारी माध्यम भएकाले पनि समाजमा यसले केकस्ता सन्दर्भमा र कसरी प्रयोग हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन जरुरी हुन्छ । यसले भाषातत्त्वहरूको अलग

अलग वा सन्दर्भविहिन पक्षलाई महत्त्व नदिई भाषा प्रयोगको सन्दर्भ र कार्यमा ती तत्त्वहरूले पारेको प्रभावको वर्णनमा आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्दछ (अधिकारी, २०६७ : ०३) ।

२.३ समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विविध शाखाहरूमध्ये एक महत्त्वपूर्ण शाखा सामाजिक भाषाविज्ञान हो । सामाजिक भाषाविज्ञान भाषा र समाजबिचको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने विज्ञान भएकाले भाषाविज्ञान र समाजविज्ञान यसका अध्ययनीय विषयवस्तुका मूल स्रोत हुन् । समाजसँग सम्बन्धित रहेर भाषाको अध्ययन गर्दा जेजस्ता कुराहरूको अध्ययन गरिन्छ, तिनै कुराहरू समाज भाषाविज्ञानका क्षेत्रहरू मानिन्छन् ।

अध्ययन गर्ने क्रममा भाषावैज्ञानिकहरूले समाज भाषाविज्ञानका विभिन्न क्षेत्रको अध्ययन गरेको पाइन्छ । उनीहरूकै मत मतान्तरबाट ठोस निष्कर्षमा पुग्दा समाज भाषाविज्ञानका अध्ययन क्षेत्रहरू निम्न किसिमका रहेका पाइन्छन् :

भाषिक समुदायको पहिचान गर्नु, भाषाको सामाजिक पक्षको विश्लेषण गर्नु, भाषाको मानकीकरण, आधुनिकीकरण र स्तरीकरण गर्नु, राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा, स्थानीय भाषा र अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको निर्धारण गर्नु, भाषिक समुदायभित्र भाषाको प्रयोगसम्बन्धी ढाँचा, शैली र भाषिक परिवर्तनका कारणबारे विश्लेषण गर्नु, भाषिक भेदहरूको अध्ययन गर्नु, भाषा विकासका निम्ति भाषा नीति र योजनाको निर्माण गर्नु, समाजमा बोलिने भाषाहरूबिच सम्बन्ध केलाउनु, भाषिक मिश्रणको अध्ययन गर्नु, भाषा र समाजको सम्बन्ध, भाषाको समाजभाषिक सम्पर्क, कोड मिश्रण र कोड परिवर्तनको अध्ययन गर्नु आदि (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : ०५) । यसरी समाज र भाषाको सम्बन्ध जहाँ-जहाँ जोडिन आउँछ यी सम्पूर्ण पक्ष नै सामाजिक भाषाविज्ञानका क्षेत्रभित्र समेटिन आउँछन् ।

२.४ भाषिक भेद

एउटै भाषिक समुदायका व्यक्तिहरूले भाषिक उच्चारण अर्थात् ध्वनि, वर्ण, शब्द, पदावली, उच्चारण, वाक्य र अर्थमा भेद देखिनुलाई भाषिक भेद भनिन्छ । एउटै भाषामा

देखिने भिन्नता नै वास्तवमा भाषिक भेद हो (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : २४) । भाषिक भेद समाजको संरचनाअनुसार निर्माण भएको पाइन्छ । एउटै भाषालाई कसको, कति बेला, कोसँग, कस्तो भाषाको प्रयोग गर्छ भन्ने आधारमा भाषिक भेदको निरूपण गर्ने गरिन्छ । एउटै भाषामा देखिने विभिन्न स्वरूप नै भाषिक भेद हुन्, त्यसैले कुनै पनि भाषामा स्थान, समय र शैलीगत रूपमा आउने भिन्नतालाई भाषिक भेद भनिन्छ (घिमिरे, २०६५ : १४) । कुनै एउटा भाषाका वक्ताहरू के कति छन्, सोहीअनुसार भाषाका असीमित भेदहरू देखाउन सकिन्छ ।

भाषामा देखिने विभिन्न रूप नै भाषिक भेद हो । भाषाका विभिन्न भेदहरू जस्तै : सामाजिक भेद, क्षेत्रीय भेद, विषयगत भेद, प्रसङ्गगत भेद र माध्यमगत भेद हुन्छन् । यहाँ यिनै भेदहरूको छोटकरीमा चर्चा गरिन्छ :

२.४.१ सामाजिक भेद

भाषाको प्रयोग क्षेत्र समाज हो । सामाजिक अवस्था विभिन्न जाति, धर्म, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर आदि विभिन्न आधारमा निर्मित हुन्छ र भाषा पनि यही वर्गमा आधारित हुन्छ । यही सामाजिक संरचनाअनुसार भाषामा देखिने भेद नै सामाजिक भेद हो । सामाजिक समुदायका सदस्यको जात, लिङ्ग, पेसा, आयस्रोत र कुलीनता जस्ता कारणले भिन्न हुने भाषिक भेदलाई सामाजिक भेद भनिन्छ (घिमिरे, २०६५ : २७) । यस्तै कुनै समाजमा एकभाषिक, द्विभाषिक र बहुभाषिक वक्ताहरूको आपसी सम्पर्कका कारण पनि भाषामा सामाजिक भेदहरू उत्पन्न हुन्छन् । सामाजिक भेद विभिन्न वर्ग, जातजाति, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर, शिक्षा, बसोबास स्थिति, शक्ति (पद, प्रतिष्ठा) आदिका आधारमा विभेदित हुन्छ (अधिकारी, २०६७ : २२) । यसरी कुनै पनि समाजमा बसोबास गर्ने एउटै भाषिक समुदायका भिन्न भिन्न वर्गका व्यक्तिले बोल्ने भिन्न भिन्न भाषिक स्वरूपलाई भाषाको सामाजिक भेद भनिन्छ ।

नेपाली भाषाको प्रयोग नेपालका विभिन्न जातजाति, धर्म, वर्ग, उमेर, शिक्षा, पेसा आदिले प्रयोग गर्ने हुनाले यसका विभिन्न सामाजिक भेदहरू रहेका छन् । समाजभाषिक

अध्ययनले सामाजिक संरचनाभित्रको वर्ग, लिङ्ग, शैक्षिक, उमेरगत अध्ययन गर्ने हुनाले सामाजिक भेद निर्धारणका आधारहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

२.४.१.१ वर्गीय भेद

समुदायका सबै मानिसहरूले भिन्न भिन्न भाषा र भाषिक शैलीको प्रयोग गर्दछन् । समाजमा रहेका सदस्यहरूको आर्थिक स्तरलाई आधार मानी समाजको वर्ग विभाजन गरेको हुन्छ । समाजमा बस्ने हरेक व्यक्तिको आर्थिक स्तर भिन्न भिन्न हुन्छ र त्यही आर्थिक स्तरका कारण व्यक्तिले शिक्षा, स्वास्थ्य, पेसा, व्यवसाय आदिमा पाइने अवसर पनि फरक फरक हुन सक्छ । उच्च जाति, सम्पन्न वर्ग र नोकरले प्रयोग गर्ने भाषिक अभिव्यक्ति र शैलीमा फरक हुन्छ । उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्गले बोल्ने भाषामा स्पष्ट भेद देखिन्छ (थापा, २०६९ : ४९) । यसरी समाजको वर्गका आधारमा पनि भाषिक भेद पाइन्छ ।

(क) उच्च वर्ग

समाजमा बस्ने व्यक्तिहरूमध्ये सबल आर्थिक स्तर भएका वर्गहरूलाई उच्च वर्ग मानिन्छ । यी वर्गका व्यक्तिहरू तुलनात्मक रूपमा तल्ला वर्गका व्यक्तिहरूभन्दा कुनै न कुनै रूपमा समाजमा हरेक क्षेत्रमा बढी मात्रामा अवसरहरू उपयोग गर्न पाएका हुन्छन् । तसर्थ उनीहरूको भाषामा सोहीअनुरूप परिष्कार र परिमार्जन हुँदै गएको हुन्छ । उच्च वर्गमा शाह, राणा, ठकुरी परिवारमा बोलिने दरबारिया बोली पर्दछ । यसका उदाहरण बक्सनु, सवारी हुनु, ज्युनार हुनु, भुजा (अधिकारी, २०६७ : २३) । यस वर्गका व्यक्तिले उच्च आदरार्थीको प्रयोग बढी गर्दछन् । त्यसैगरी यस वर्गका मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा शिष्टता, मिठासपन र नम्रता हुन्छ । जस्तै : सवारी होइस्यो, ल्याइसियो, खाइसियो, हजुर, मौसुफ, ज्युनार आदि ।

(ख) मध्यम वर्ग

समाजका कुलीन वर्गका भाषा र सामान्य परिवारको भाषामा भिन्नता हुन्छ (घिमिरे, २०६५ : २८) । मध्यम किसिमका आयस्रोत भएका सामान्य जीवनपायन गर्ने

वर्गका व्यक्तिहरू मध्यम वर्गअन्तर्गत पर्दछन् । समाजमा यिनीहरूले मध्यमस्तरको सामाजिक सेवा सुविधाका अवसरहरू उपभोग गरेका हुन्छन् । यही कारणले पनि यिनीहरूको भाषा मध्यम स्तरकै रहेको पाइन्छ । यस वर्गका व्यक्तिले भाषा प्रयोगमा नाताअनुसारको भाषा प्रयोग गर्दछन् । आफूभन्दा ठूलालाई आदरार्थी, समानस्तरका समूहलाई मध्यम आदरार्थी र आफूभन्दा सानालाई मध्यम आदरार्थी वा अनादरार्थी भाषाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । सामान्य बोलचालको भाषा, परिवेशअनुकूलको भिन्न भाषा र मानक भाषाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । जस्तै : आउनुहोस्, ल्याउनुहोस्, खानुहोस्, तपाईं ।

(ग) निम्न वर्ग

समाजमा रहेका व्यक्तिहरूमध्ये निम्न आयस्रोत भएका व्यक्तिहरू यस वर्गअन्तर्गत पर्दछन् । सामाजिक सेवा सुविधाबाट वञ्चित भएका, खान, लाउन समस्या भएका, शिक्षा तथा स्वास्थ्य आदि अवसरबाट वञ्चित भएका वर्ग यसअन्तर्गत पर्दछन् । तसर्थ यस वर्गका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषा पनि निम्न स्तरकै रहेको देखिन्छ । यसअन्तर्गत विशेष गरेर मजदुरहरू पर्दछन् । सामाजिक सम्पर्कमा कम रहने भएकाले कथ्य एवम् अनादरवाची भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ । जस्तै : आऊ, तँ, तिमी, ल्याऊ, खान आऊ ।

२.४.१.२ लैङ्गिक भेद

लिङ्गका आधारमा पनि भाषा प्रयोगमा भिन्नता देखिन्छ । एउटै भाषामा पनि महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता देखिन्छ । ध्वन्यात्मक गुण, रङ्गको विभेद गर्ने क्षमता, शब्दभण्डार आदिका दृष्टिले महिला र पुरुषको भाषा प्रयोगमा भिन्नता पाइन्छ । भान्सामा प्रयोग गर्ने, केटाकेटीसँग प्रयोग गर्ने, सिपसँग सम्बद्ध शब्दावलीहरू महिलाले बढी प्रयोग गर्दछन् भने खेल, सामाजिकता झल्कने शब्दहरू, राजनीति, कलासँग सम्बद्ध पदावलीहरू पुरुषले बढी प्रयोग गर्दछन् (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : १८) । यस्तै पुरुष बाहिरी समाजमा बढी घुलमिल हुने भएकाले उनीहरूले मानक स्तरीय

तथा औपचारिक भाषाको प्रयोग गर्दछन् । यस्तै महिला प्रायः समाजमा कमै घुलमिल हुने भएकाले अनौपचारिक तथा घरभित्रका शब्द प्रयोग गर्दछन् । यसरी महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा फरकपन पाउन सकिन्छ ।

२.४.१.३ उमेरगत भेद

बालक, वयस्क, प्रौढ र वृद्ध समाजका सदस्यहरू हुन् । समाजमा विभिन्न उमेर समूहका मानिसहरू रहेका हुन्छन् । यी फरक फरक उमेरका मानिसको भाषा प्रयोगमा भिन्नता पाइन्छ । उमेरको भिन्नताले पनि भाषामा भिन्नता ल्याउँछ । जस्तै : बालबालिकाले प्रयोग गर्ने भाषामा बढी कोमलता, युवायुवतीले प्रयोग गर्ने भाषामा शृङ्गारिकता पाइन्छ भने प्रौढ तथा वृद्धवृद्धा समूहको प्रयोग गर्ने भाषा बालक तथा युवायुवतीको भन्दा भिन्न हुने गर्दछ (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : १७) । यस्ता उमेरगत भिन्नताअनुसारको भाषिक भेदको अध्ययन समाज भाषाविज्ञानले गर्दछ । उमेर समूहअनुसारको रुचि, सन्दर्भ र व्यावहारिकताका कारण भाषाको प्रयोगमा फरकपन पाउन सकिन्छ । उमेरगत भेदअन्तर्गत बालभाषा, युवा भाषा र प्रौढ भाषाको चर्चा गरिन्छ :

(क) बालक

बालबालिकाले प्रयोग गर्ने भाषालाई बालभाषा भनिन्छ । तोते बोली, टेलिग्राफिक बोली, एकशब्दे वाक्यको प्रयोग बालबालिकाहरूले गर्ने गर्दछन् । बालबालिकाको बोलीमा माधुर्यता, कोमलता जस्ता गुणहरू रहेका हुन्छन् । सामान्यीकरणयुक्त भाषाको प्रयोग गर्ने गर्दछन् । जस्तै : जान्छ-आन्छ । त्यस्तै बालबालिकाहरूले प्रयोग गर्ने भाषाका उदाहरणहरू बुबु, पापा, नाना, चाचा आदि छन् ।

(ख) युवा

समाजमा निहित युवा पुस्ताले प्रयोग गर्ने भाषालाई युवाभाषा भनिन्छ । युवाहरूको भाषामा कोमलता नभई बढी शृङ्गारिकता पाइन्छ । युवाको शब्दचयन, उच्चारण, शैली र विषयवस्तु प्रतिपादनमा मिठास र आकर्षक रहेको पाइन्छ ।

यिनीहरूको भाषामा हिन्दी तथा अङ्ग्रेजीको कोड मिश्रण पनि पाइन्छ । जस्तै : यार, डान्स, कन्सर्ट, इमेल, होलिडे आदि ।

(ग) प्रौढ

समाजमा रहेका प्रौढहरू वा वयस्कहरूले प्रयोग गर्ने भाषालाई प्रौढ भाषा भनिन्छ । समाजमा रहेका प्रौढहरूले प्रयोग गर्ने भाषालाई प्रौढ भाषा भनिन्छ । सामाजिक र पारिवारिक दायित्व पूर्ण रूपमा प्रौढहरूमा निहित हुने हुनाले यी उमेर समूहका व्यक्तिहरूले परिपक्व, मानक र स्तरीय भाषाको प्रयोग गर्दछन् । तर्कपूर्ण भाषाको प्रयोग गरेर अरुलाई आफ्नो विचारमा सहमत गराउन सक्षम हुन्छन् । जस्तै : यो गर्न नहुने कार्य हो । समाजमा नमिल्ने कुरा नगर आदि ।

(घ) वृद्ध

समाजमा रहेका बुढाबुढीले प्रयोग गर्ने भाषालाई वृद्ध भाषा भनिन्छ । जीवनको लामो अनुभव बटुलेका यस उमेर समूहका व्यक्तिहरूको भाषा परिष्कृत पाइन्छ । यिनीहरू पनि प्रौढहरू जसरी नै मानक, औपचारिक र स्तरीय भाषाको प्रयोग गर्दछन् । उखानटुक्काको बढी प्रयोग, थैगोसहितको भाषा, धर्म तथा उपदेशसम्बन्धी भाषाको बढी प्रयोग यस उमेर समूहका विशेषता हुन् । जस्तै : मिहिनेती, पितृ, श्राद्ध आदि ।

२.४.१.४ शैक्षिक भेद

शिक्षा समाजको आधारभूत तत्त्व हो । समाजका सबै व्यक्तिले शिक्षाको समान अवसर प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । यसै आधारमा समाजलाई दुई धारमा विभाजन गरिन्छ : शिक्षित र अशिक्षित । शिक्षित व्यक्तिले स्तरीय र शुद्ध मानक भाषाको प्रयोग गरेको हुन्छ भने अशिक्षित व्यक्तिले प्रायः अशुद्ध भाषाको प्रयोग गर्दछन् । शिक्षितहरूले प्रयोग गर्ने भाषा र अशिक्षितहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा हुने भिन्नताले शिक्षागत सामाजिक भेदको जन्म हुन्छ (पौडेल, २०६८ : २४) ।

(क) शिक्षित

शिक्षाको मूल धारमा प्रवाहित भएका अथवा शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर पाएका व्यक्तिहरू शिक्षित व्यक्तिहरू हुन् । उनीहरू समाजसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छन् । भाषाको प्रयोगमा स्तरीयता, मानक स्वरूप, परिष्कृत स्वरूप, शिष्टता, सभ्य भाषाको प्रयोग शिक्षित समूहले गर्ने गर्दछन् । जस्तै : खान्छु, जान्छु, आउनुहुन्छ, मुद्दा, कानुन, अफिसियल आदि ।

(ख) अशिक्षित

शिक्षाको मूल धारबाट वञ्चित भएका, शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर नपाएका व्यक्तिहरू अशिक्षित वर्गभित्र पर्दछन् । उनीहरू व्यक्तिगत कार्यमा समय व्यतित गर्ने भएकाले सामाजिक सञ्जालभित्र र प्रविधिबाट पनि टाढै रहने हुनाले प्रयोग गर्ने भाषामा अमानकपन, अशुद्धि भाषिकाको प्रयोग, अनौपचारिकता, अशिष्ट शब्द वा भाषाको प्रयोग यस्ता समूहमा पाइन्छ । जस्तै : आइच, बाको, हस्पताल, लम्बर आदि ।

२.४.२ क्षेत्रीय भेद

भाषामा स्थानीय एवम् भौगोलिक कारणले हुने भिन्नतालाई क्षेत्रीय भेद भनिन्छ । भौगोलिक विकटता, बसाइँ-सराइ जस्ता कारणले भाषिक वक्ताहरूका बिचमा क्रमशः सम्पर्क कम हुँदै जान्छ र एउटै भाषाका भिन्न भिन्न भेदहरू देखिन्छन् । यसैलाई क्षेत्रीय भेद भनिन्छ । खास स्थानमा बसोबास गर्ने एकभन्दा बढी व्यक्तिहरूले बोल्ने भाषिक भेद नै क्षेत्रीय भाषिका हो (अधिकारी, २०६७ : २९) । कुनै स्थानमा बोलिने भाषामा केही न केही स्थानीय छाप रहेको पाइन्छ । भौगोलिक वा क्षेत्रीय आधारमा निर्धारित भाषिक भेदलाई क्षेत्रीय भाषिका पनि भनिन्छ । भौगोलिक फैलावट, सम्प्रेषणको न्यूनता तथा समयको क्रममा सापेक्षित दूरत्वजस्ता कारणाबाट यस्ता भाषिक भेद निर्मित हुन्छन् ।

२.४.३ कालिक भेद

कुनै एउटा भाषामा समयको अन्तरालमा देखिने भिन्नतालाई उक्त भाषाको कालगत भेद भनिन्छ । समयको परिवर्तनसँगै भाषामा पनि परिवर्तन हुँदै जान्छ । भाषा

परिवर्तनशील हुने भएकाले लामो समयको अन्तरालपछि भाषामा भेद देखा पर्छ । यही समयको अन्तरालमा भाषामा देखिएको भेद नै कालगत भेद हो । एउटा पुस्ता र अर्को पुस्ताको भाषिक प्रयोगमा जति फरक हुन्छ, त्यति नै प्राचीन नेपाली र आधुनिक नेपाली भाषामा भिन्नता पाइन्छ (थापा, २०६९ : ४४) ।

भाषाको कालगत अध्ययन कालक्रमिक भाषाविज्ञानले गर्दछ । प्राथमिक, माध्यमिक र आधुनिक कालका रूपमा भाषाका रूपहरूलाई देखाउन सक्नु नै कालक्रमिक भाषाविज्ञानको उद्देश्य हो । समयको परिवर्तनसँगै भाषामा परिवर्तन हुने गर्दछ । यही समयको अन्तरालमा देखिएको भेद नै कालिक भेद हो ।

२.४.४ विषयगत भेद

खास विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित भाषिक भेदलाई विषयगत भेद भनिन्छ (अधिकारी, २०६ : २४) । यस किसिमको भेदलाई प्रयुक्ति भेद तथा प्रयोजनपरक भेद पनि भनिन्छ । भाषा प्रयोगका क्रममा विषयगत आधारमा देखिने भाषिक भेद विषयगत भेद हो । विषयगत भेद शब्दभण्डार, अभिव्यक्ति प्रणाली, वाक्यगठन तथा शैलीगत आधारमा बुझिन्छ । नेपाली भाषाको विषयगत भेदअन्तर्गत कृषि, व्यापार, खेलकुद, कानून, विज्ञान, साहित्य आदि क्षेत्रमा प्रयोग हुने भाषालाई देखाउन सकिन्छ ।

२.४.५ प्रसङ्गगत भेद

कुनै पनि वक्ताले विभिन्न प्रसङ्गमा भिन्न भिन्न किसिमले भाषाको प्रयोग गर्दछ । वक्ताले कुन अवस्थामा कोसँग, कसरी, किन भाषाको प्रयोग गर्दैछ, भन्ने आधारमा छुट्याइने भाषिक भेद नै प्रसङ्गगत भेद हो । कुनै एउटा वस्तुलाई अवस्था, स्थान र प्रसङ्गअनुसार भिन्न भिन्न नामले चिनिन्छ, भने त्यो प्रसङ्गगत भेदहो (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : ३७) । देश, काल र परिस्थितिले भाषाका प्रयोक्ताहरूलाई कतै व्यक्तिगत, पारिवारिक, सार्वजनिक, औपचारिक परिवेशअनुसारको भूमिका उभ्याइ दिन्छ । यो नै प्रसङ्गगत भेद हो । मृत शरीरलाई लाश, शव भन्नु, कपडालाई धरो, धजा, कात्रो भन्नु भाषाको प्रसङ्गगत भेदका उदाहरण हुन् ।

२.४.६ माध्यमगत भेद

भाषाको माध्यमगत भेद अन्तर्गत मौखिक र लिखित भाषा पर्दछन् । कथ्य भाषा अनौपचारिक प्रकृतिको हुन्छ भने लेख्य भाषा औपचारिक प्रकृतिको हुन्छ । भाषाको बोध र अभिव्यक्तिको माध्यम कथ्य र लेख्य नै हुन् । भाषाको बोध सुनाइसँग सम्बन्धित छ भने अभिव्यक्ति बोलाइसँग सम्बन्धित छ । कथ्य भेद बोलीचालीमा सीमित हुन्छ । मौखिक भाषा अन्तरक्रियात्मक हुन्छ, यसको प्रयोग प्रत्यक्ष प्रकृतिको हुन्छ (अधिकारी, २०६७ : २५) । यस्तै लेख्य भेद लेखाइसँग सम्बन्धित हुन्छ । अशिक्षित व्यक्तिले कथ्य भेदको मात्र प्रयोग गर्न सक्छन् भने शिक्षित व्यक्तिले कथ्य र लेख्य दुवै माध्यमको प्रयोग गर्न सक्छन् । भाषाका यिनै दुई रूपहरू माध्यमगत भेद हुन् ।

२.५ भाषाशैली

भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो भने शैली अभिव्यक्तिको कौशल, रीति वा पद्धति हो । भाषाशैली कृतिको उपकरण हो (ओझा र पोखरेल, २०७१ : १४) । शैली अभिव्यक्तिको तरिका हो, लेखकको निजत्व हो र उसलाई चिनाउने तत्त्व हो । लेखकले कृतिमा विभिन्न शैलीको प्रयोग गरी आफ्ना विचारहरू प्रस्तुत गरेको हुन्छ । शैली आत्मपरक, वस्तुपरक, तार्किक, आलङ्कारिक, विवरणात्मक, संस्मरणात्मक, आख्यानात्मक आदि किसिमका हुन्छन् (भण्डारी, २०७४ : १८६) । लेखकले आफ्ना निजी विचारलाई स्वच्छन्द रूपमा कल्पना र भावनाका माध्यमबाट विचार अभिव्यक्त गर्ने क्रममा स्वच्छन्द शैली प्रयोग गर्दछ । समाजका घटना, प्रसङ्ग, अन्याय र विभेदलाई परिमार्जन र परिष्कार गर्न तार्किक शैलीको प्रयोग गर्दछ । कृतिको भाषामा अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना शक्तिको प्रयोग गरिन्छ । व्यावहारिक प्रयोग सन्दर्भका आधारमा जुन शब्दले जुन पदार्थ, घटना वा धारणाको बोध गराउँछ, त्यो अभिधा शब्द शक्ति हो । सोभो अर्थ नदिएर अप्रत्यक्ष वा घुमाउरो अर्थ दिने लक्षणा शब्द शक्ति हो भने विषय, प्रसङ्ग, पेशा, वृत्ति आदि अनुसार एउटै शब्द वा पदावलीले छुट्टाछुट्टै अर्थ दिने व्यञ्जना शब्द शक्ति हो (पौडेल, २०६७ : १२) । कृतिमा पात्रको क्षमता, स्तर र परिवेशअनुसार लेखकले उपयुक्त भाषाको प्रयोग

गर्नुपर्दछ । अभिधा र लक्षणाको तुलनामा व्यञ्जना शक्तिले भाषालाई प्रतीकात्मक र व्यङ्ग्यार्थक बनाउँछ । भाषाशैली जति बढी रागात्मक, ध्वन्यात्मक र व्यञ्जनात्मक हुन सक्थ्यो त्यति कृति बलियो र जटिल हुन जान्छ ।

कुनै पनि कृतिको उत्कृष्टता र प्रभावकारिता त्यसभित्र अनुप्राणित भाषाले निर्धारण गरेको हुन्छ । कृतिलाई मूल्य प्रदान गर्नमा ठुलो देन कृतिभित्र रहेको भाषाको हुन्छ । कृतिको भाषाशैली के कस्तो छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्न कृतिको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । कृतिमा भाषिक सौन्दर्यमा ल्याउन विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार, विचलन, क्षेत्रीयता, काव्यात्मकता, उखानटुक्काले उल्लेख्य भूमिका खेलेको हुन्छ । यिनीहरूको चर्चा यसप्रकार गरिन्छ :

(क) विम्ब/प्रतीक

कृतिमा व्यक्त गरिएको भाव सँगसँगै पाठकको मनस्थितिमा उत्पन्न हुने भावसँग सम्बन्ध राख्ने विचारलाई विम्ब, प्रतीक भनिन्छ । यसमा लेखकको भावना, संवेदना, अनुभूति, कल्पनाले मूर्त रूप धारण गर्दछ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा कृतिमा मुख्य कथ्य अर्थको सहचर प्रतिच्छायाँका रूपमा आउने अर्को सहवर्ती अर्थ विम्ब हो (ओझा र पोखरेल, २०७१ : १५) । कुनै भनाइले सोभो अर्थ नबुझाएर अन्य अर्थ बुझाउँछ भने त्यो भनाइ प्रतीकात्मक हुन्छ । प्रतीकात्मकताले व्यञ्जनार्थलाई प्रतिनिधित्व गर्दछ । कुशल सर्जकले आफ्नो सिर्जनामा विम्ब प्रतीकको सन्दर्भअनुकूल प्रयोग गर्दछ ।

(ख) अलङ्कार

शब्द र अर्थ पक्षमा चमत्कार वा सौन्दर्य सिर्जन गर्ने तत्त्व अलङ्कार हो । पूर्वीय साहित्यमा भामह, दण्डी, रुद्रट जस्ता मनिषीहरूले अलङ्कारको भूमिकालाई सर्वोपरी ठान्दै यसलाई काव्यको आत्मा ठानेका छन् (ओझा र पोखरेल, २०७१ : १६) । अलङ्कार सौन्दर्यवर्द्धक तत्त्व हो । शब्दालङ्कारले भाषाको बाह्य पक्षमा र अलङ्कारले कृतिको रूपतात्त्विक प्रविधिलाई सङ्केत गर्दछ । अलङ्कार भाषाको गहना हो, यसले लेखकको

क्षमता, योग्यता र दक्षतालाई समेत जनाउँछ । कृतिको शरीरका रूपमा देखा पर्ने बाह्य अवयव शब्द र अर्थमा थप सौन्दर्य, राग सिर्जना गर्न अलङ्कारको प्रयोग गरिन्छ ।

(ग) विचलन

भाषाको प्रयोगगत र प्रयुक्तिगत मानक रूपमा अतिक्रमण गर्नु वा उल्लङ्घन गर्नुलाई विचलन भनिन्छ । यसैलाई अर्को शब्दमा विपथन पनि भन्न सकिन्छ (पौडेल, २०६९ : ५०) । यसरी मानक भाषा प्रयोगबाट विचलित हुनु विचलन हो । विचलन उद्देश्यमूलक र सार्थक हुनुपर्दछ । साहित्य सिर्जनाका क्रममा सर्जक सचेत र असचेत रूपमै मानकबाट विचलित हुने गर्दछ । विचलन कोशीय, व्याकरणिक, ध्वनि प्रक्रियात्मक, लेख्य प्रक्रियात्मक, अर्थतात्त्विक, भाषाका प्रयुक्ति, सादृश्य गरेर विभिन्न किसिमका हुन्छन् ।

(घ) क्षेत्रीयता

एउटै भाषामा भौगोलिकताका आधारमा देखिने भेद नै क्षेत्रीय भेद हो । भाषामा स्थानीय एवम् भौगोलिक कारणले हुने भिन्नतालाई क्षेत्रीय भेद भनिन्छ (भण्डारी र पौड्याल, २०७२ : २८) । भौगोलिक विकटता, बसाइँ सराइँ, अन्य भाषासँगको सम्पर्क, समय अन्तराल आदि कारणले एउटै भाषामा विविध रूप सिर्जना हुन्छन् । यसैले क्षेत्रीय भाषिकाको पनि विकास हुन्छ । भाषिकाको संरक्षण गर्न र लोकप्रियताका लागि सर्जकले आफ्नो कृतिमा क्षेत्रीय भाषिकाको प्रयोग गर्दछन् ।

(ङ) काव्यात्मकता

भाषिक शिल्पका माध्यमले मानवीय संवेदनाको अभिव्यक्ति दिनु नै काव्य हो, जसमा भावना र अनुभूति रागात्मक पक्षहरूको मिश्रित संयोग हुन्छ (पौडेल, २०६७ : ०५) । भाषामा लयात्मकता, श्रुति मधुरता हुनु काव्यात्मकता हो । काव्यात्मकता भावको उत्कृष्ट र विशिष्ट रूप हो । भाषिक सुन्दरता, कलात्मकता वा रागात्मकता

काव्यात्मकताका अपरिहार्य गुण हुन् । कवितामा प्रयोग भएको भाषाशैली सामान्य भाषामा प्राप्त हुँदैन । यसर्थ काव्यात्मकता विशिष्ट किसिमको भाषाशैली हो ।

(च) उखानटुक्का

पुस्तौँ पुस्तादेखि समाजमा चल्दै आएका सारपूर्ण वाक्यांशलाई उखानटुक्का भनिन्छ । यिनको प्रयोगले भाषामा मिठास र रोचकता ल्याउँछ । उखानटुक्का भाषाको शृङ्गार हो, यसको प्रयोगले भाषामा सजीवता आउँछ र स्फूर्तिको सञ्चार हुन्छ । खासगरी कथा र उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग ज्यादा हुन्छ । यस्ता कुराले ती रचनालाई जीवन्त बनाउँछन् । उखानटुक्काको प्रयोग भाषानुसार फरक फरक हुन्छ, किनकि उखानटुक्का सम्बन्धित भाषाभाषी वक्ताको सामाजिक, सांस्कृतिक प्रचलनअनुसार विकसित भएका हुन्छन् । उखानटुक्काले भाषालाई प्रभावमय बनाउँछन् । यसको प्रयोगले भनाइमा स्पष्टता र सङ्क्षिप्त आउँछ ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययन *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन शीर्षकमा आधारित रहेको छ । यस अध्ययनलाई छ, अध्यायमा विभाजन गरी अध्ययनको ढाँचा निर्माण गरिएको छ । यो शोधकार्य उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति कस्तो छ, जस्ता समस्यामा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययन पुरा गर्नका लागि उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन गर्नुजस्ता उद्देश्यमा आधारित रहेको छ ।

यस अनुसन्धानको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा *तपन* उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत र यस शीर्षकसँग सम्बन्धित शोधपत्रहरू, पाठ्यसामग्रीलाई द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा लिई अध्ययन विश्लेषणको ढाँचा निर्माण गरिएको छ ।

३.२ अध्ययन विधि

अनुसन्धान कार्य गर्नका लागि अध्ययन विधिको उपयुक्त ढङ्गबाट छनोट गर्नुपर्दछ । भाषा र भाषा शिक्षणका विविध पक्षसँग सम्बन्धित रहने भएकाले यसको क्षेत्र व्यापक हुन्छ । यो वैज्ञानिक, वस्तुनिष्ठ, औपचारिक र व्यवस्थित प्रक्रियामा आधारित हुन्छ । अनुसन्धान प्रकृति र विषयअनुसार यसमा विभिन्न विधिहरू प्रयोग हुन्छन् । प्रस्तुत अनुसन्धान प्रायोगिक प्रकृतिको भएकाले यसलाई व्यवस्थित, वस्तुनिष्ठ र योजनाबद्ध बनाउन पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । साथै नमुना छनोट पद्धतिको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । *तपन*

उपन्यासको अध्ययन गरेका बिसजना पाठकको अभिमत सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३ सामग्रीका स्रोतहरू

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानका लागि सामग्री आवश्यक हुन्छ । भाषिक अनुसन्धानमा सामग्रीको चयन र स्रोत पहिल्याउनु आवश्यक हुन्छ । अनुसन्धानका क्रममा सामान्यतया प्राथमिक र द्वितीयक स्रोत सामग्री गरी दुई प्रकारको सामग्रीको उपयोग गरिएको छ, जसको चर्चा निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत शोधकार्य *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले प्राथमिक स्रोतअन्तर्गत शरद पौडेलद्वारा लिखित *तपन* उपन्यासलाई नै प्रमुख सामग्रीको रूपमा लिइएको छ । प्राथमिक सामग्रीकै रूपमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोटबाट प्रश्नावली तयार पारी बिसजना पाठकहरूको अभिमत सङ्कलन गरेर विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३.२ द्वितीयक स्रोत

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्न *तपन* उपन्याससँग सम्बन्धित भएर लेखिएका पुस्तकहरू, जर्नलहरू, अध्ययन प्रतिवेदन, अनुसन्धान सार, समाज भाषाविज्ञानसम्बन्धी लेखरचना, पुस्तक आदिलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । साथै समाज भाषाविज्ञानअन्तर्गत भाषाका सामाजिक कार्य सम्बन्धमा लेखिएका सैद्धान्तिक पुस्तकहरू, सामाजिक कोणबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएका पुस्तकहरूलाई पनि द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

३.४ सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत '*तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' पुस्तकालयीय अध्ययन हो । त्यसैले यस अध्ययनलाई पूरा गर्नका लागि प्रयोजनमूलक नमुना छनोट विधि उपयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा *तपन* उपन्यासलाई सम्पूर्ण

जनसङ्ख्या मानी त्यसबाट आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । अध्ययनको उद्देश्यअनुसार उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा भाषिक संवादलाई मात्र उपन्यासबाट लिइएको छ । तसर्थ यस अध्ययनमा प्रयोजनमूलक नमुना छनोट विधिका आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५ विश्लेषण प्रक्रिया

प्रस्तुत अनुसन्धान कार्यलाई उद्देश्य प्राप्त गर्न तथा निष्कर्षमा पुऱ्याउन मुख्य रूपमा पुस्तकालयीय अध्ययन प्रयोगमा गरिएको छ । सङ्कलित सामग्री अध्ययन तथा विश्लेषणका क्रममा सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्न सम्बन्धित शोधपत्र र समाज भाषाविज्ञानका पुस्तकबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । उक्त सामग्री सङ्कलन पुस्तकालयीय अध्ययन र वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिहरूलाई आधार मानेर प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययन विश्लेषण पद्धतिद्वारा उक्त उपन्यासका पाठकहरूको अभिमत सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

उपन्यासभित्र रहेको वर्गीय समाजको विश्लेषण गरिएको छ । वर्गीय समाजले बोल्ने भाषा पनि वर्गीय प्रकृतिको हुन्छ, जसलाई उच्च, मध्यम र निम्न वर्गमा विभाजन गरी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । उक्त उपन्यासमा समावेश पात्रहरू पुरुष र महिला छन् । लैङ्गिक आधारमा महिला र पुरुषको बोलीको भाषाको विश्लेषण गरिएको छ । शैक्षिक अवस्थाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण गरिएको छ । उक्त कृतिमा निहित भिन्न उमेर समूहका व्यक्तिहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई बालभाषा, युवाभाषा र वृद्धभाषा गरी वर्गीकरण गरेर विश्लेषण गरिएको छ । विभिन्न पेसा, व्यवसायमा आबद्ध व्यक्तिले बोल्ने भाषाको विश्लेषण गरिएको छ । यसरी समाज भाषाविज्ञानको सिद्धान्त उपयोग गरेर सामग्री विश्लेषण प्रक्रियालाई बढी विश्वसनीय र वैध बनाइएको छ ।

अध्याय चार

तपन उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक प्रयोगको स्थिति

पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषणअन्तर्गत वर्गीयताका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्ग छन् । लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष रहेका छन् । त्यसैगरी उमेरका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रको भाषा विश्लेषण गरिएको छ । शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्र रहेका छन् । यिनीहरूको विस्तृत चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

४.१ वर्गीय आधारमा तपन उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण

समाज भनेको विभिन्न वर्गहरूको बसोबास गर्ने साभ्ना थलो हो । वर्ग भन्नाले व्यक्तिको पारिवारिक स्तर र आर्थिक स्तरका साथै व्यावसायिक पेसालाई समेत जनाउँछ, जहाँ समाज रहन्छ त्यहाँ वर्ग पनि रहेको हुन्छ । समाजमा रहेको वर्गले समाजको सामाजिक भेदलाई देखाउँछ । जुनसुकै समाजमा पनि आर्थिक स्तर उच्च, मध्यम र निम्न रहेका व्यक्तिहरू हुन्छन् । समाजको वर्ग मालिक र मजदुर, साहु र नोकर, धनी र गरीब, सम्पन्न र विपन्न आदि व्यक्तिहरूका आधारमा छुट्ट्याइन्छ । समाजमा रहेका यसै प्रकृतिका व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा देखिने भेद नै भाषाको सामाजिक वर्गगत भेद हो । वर्गीय भेदअनुसार नै भाषाको प्रयोगमा फरक पाइन्छ । नेपाली समाजमा रहेका विभिन्न वर्गका मानिसहरूमा उच्च वर्गमा शाह र ठकुरीले बोल्ने बोली र सामान्य वा निम्न वर्गका बोलीमा प्रत्यक्ष भिन्नता रहेको पाइन्छ (अधिकारी, २०६७ : २३) । यस्तो भिन्न भिन्न वर्गका मानिसहरूले बोल्ने भाषाको अध्ययन वर्गीय आधारमा गरिन्छ । प्रस्तुत तपन उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाका आधारमा उपन्यासमा रहेका समाज, वर्ग र पात्रहरूको स्थितिलाई पहिल्याउन आवश्यक छ । यस उपन्यासमा प्रयुक्त समाज र उक्त समाजमा देखिएको वर्गीय अवस्थालाई उच्च वर्ग, मध्यम र निम्न वर्ग गरी तिन वर्गमा राखेर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । वर्गअनुसार पात्रको वर्गीकरणलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

क्र.सं.	पात्रको नाम	उच्च	मध्यम	निम्न
१.	अविनाश	-	+	-
२.	असइ	-	+	-
३.	किस्ने	-	-	+
४.	खनाल	-	+	-
५.	खनाली	-	+	-
६.	चन्द्रे	-	-	+
७.	चन्द्रेकी श्रीमती	-	-	+
८.	चाउरे	-	-	+
९.	चाउरी	-	-	+
१०.	चोकलाल	-	+	-
११.	छविलाल	-	+	-
१२.	डिएसपी	+	-	-
१३.	तन्नेरी	-	+	-
१४.	दुर्गे	-	-	+
१५.	नम्रता	-	+	-
१६.	पण्डित	+	-	-
१७.	पण्डितनी	+	-	-
१८.	पुलिस	-	+	-
१९.	प्रेम	-	+	-
२०.	रिजाल	+	-	-
२१.	रिजाली	+	-	-
२२.	लिखे	-	-	+
२३.	वर्षा	-	-	+
२४.	विनय	-	-	+
२५.	शशी	-	+	-
२६.	सिडिओ	+	-	-
२७.	हेडसर	-	+	-

स्रोत : पौडेल (२०७३)

माथिको तालिकाका आधारमा उपन्यासमा २७ जना पात्रहरु रहेका छन् । यी पात्र बाहेक अन्य सूचक पात्रहरु रहे पनि तिनीहरुको भूमिका महत्वपूर्ण नभएकाले यहाँ उल्लेख गरिएको छैन । उपन्यासमा उच्च, मध्यम र निम्न तिनै वर्गका पात्रहरु छन् । यीमध्ये मध्यम वर्गका पात्रहरु बढी मात्रामा रहेका छन् । पात्रहरुले प्रयोग गरेको भाषा र व्यवहारका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

उपन्यासमा पात्रहरुको नामाकरण विभिन्न आधारमा गरिएको छ । उपन्यासमा विभिन्न वर्ग, पेसा र समूहका पात्रहरुको प्रयोग गरिएको छ । वर्गका आधारमा निम्न वर्गीय पात्रहरुको नाम निम्न स्तरकै लिखे, चाउरे, चाउरी, दुर्गे राखिएको पाइन्छ । कुनै पात्रको नाम थरका आधारमा राखिएको छ । जस्तै : रिजाल, रिजाल्नी, पण्डित, पण्डित्नी । कुनै महिला पात्रको छुट्टै नाम नराखेर श्रीमान्सँग जोडिएको पाइन्छ । जस्तै : पण्डित्नी, रिजाल्नी, चन्द्रेकी श्रीमती । त्यसैगरी उपन्यासमा कुनै पात्रलाई उसको पेसा र पदका आधारमा बोलाउने गरेको पाइन्छ । जस्तै : सिडिओ, डिएसपी, असइ, पुलिस । यसरी उपन्यासमा पात्रहरुको नाम विभिन्न आधारमा राखिएको पाइन्छ ।

४.१.१ उच्च वर्गीय पात्रहरुको भाषिक विश्लेषण

तपन उपन्यास चार नम्बर प्रदेशका पहाडी जिल्ला पर्वत र बागलुङको ग्रामीण परिवेशलाई समेटिएर लेखिएको उपन्यास हो । उपन्यासमा समाजका उच्च वर्गका व्यक्तिहरुको अन्याय र अत्याचार सहेर बस्न विवश दलित वर्गका व्यक्तिहरुको कथा व्यथालाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । सधैं गरीबहरुमाथि अन्याय, अत्याचार र कुदृष्टि राख्ने पण्डित, पण्डित्नी, मुखिया, मुखिनी, रिजाल, रिजाल्नी, सिडियो, डिएसपी उच्च वर्गका पात्र हुन् (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । उच्च वर्गका व्यक्तिहरुको भाषामा हैकमवादी, आदेशात्मक र हेपाहा प्रवृत्ति पाइन्छ । उच्च वर्गको भाषामा उच्च आदरार्थी, औपचारिकता, धाक, धम्की, रवाफ, हेला जस्ता विशेषता पाइन्छन् (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । साथै भाषामा पनि मानक र स्तरीयता पाइन्छ । यस उपन्यासमा प्रयुक्त उच्च वर्गीय भाषा यसप्रकार रहेको छ :

- (क) “भो हुँदा हुँदा तँ पनि धेरै बढी नबोल दमिनी” (पृ. ५७) ।
- (ख) “तँ मुइले नि यत्रा ओ छेड हानिचस् र ? मैले त भका बात सत्ते-सत्ते भन्दिया हुम् । तँ मुइलाई त्यै कुरा दबाइ खाएस्तो तीतो भो, पचेन अनि छादिस्” (पृ. ३९) ।
- (ग) “हैन-हैन भोलि एकफेरा चाइने तँ अड्डामा जानैपछै है चाउरे । नत्र त राम्रो हुन्न नि” (पृ. २९) ।

उपर्युक्त कथनहरू रिजाल पात्रका हुन् । उदाहरण ‘क’ मा तँ पनि धेरै बढी नबोल दमिनी भन्ने अभिव्यक्ति दिएको छ । यसमा रिजालले निम्न वर्गीय व्यक्तिसँग बोल्दा ‘तँ’ ‘दमिनी’ भनेर होच्याएर बोलेको छ । उच्च वर्गका व्यक्तिहरू निम्न वर्गका व्यक्तिहरूसँग बोल्दा यसरी नै हेपेर, होच्याएर बोल्दछन् । ‘ख’ मा ‘मुई’ भनेर तुच्छ शब्दमा गाली गरेको छ । यसरी उच्च वर्गीय व्यक्तिहरू निम्न वर्गमाथि तिरष्कृत र अपहेलित भाषा प्रयोग गर्दछन् । ‘ग’ मा ‘चाइने तँ अड्डामा जानैपछै, नत्र त राम्रो हुन्न नि’ भन्ने संवाद छ । जसमा ‘चाइने’ भन्ने थेंगो प्रयोग गरेको छ । यो पनि उच्च वर्गीय व्यक्तिको विशेषता हो । त्यस्तै चाउरेसँग तँ अड्डामा जानैपछै, नत्र त राम्रो हुन्न नि भन्ने धम्कीपूर्ण भाषा प्रयोग गरेको छ । यसरी उच्च वर्गका व्यक्तिहरू निम्न वर्गमाथि धम्कीपूर्ण र आदेशात्मक भाषा प्रयोग गर्दछन् । यसरी प्रयोग गरेको भाषाका आधारमा रिजाल उच्च वर्गीय पात्र भएको पुष्टि हुन्छ ।

- (क) “हैन त्यो चाउरेआ छोरो त उधुमकै भएर आएच त नि ? चैनेजो कति चाँरो सप्यै गाम्लेलाई आफूसँग मिलाइसकिच्च” (पृ. ३२३) ।
- (ख) “अँ, म त चैनेजो भर्खरै आहुम् । गाम्को एख्लो पन्नित, पल्ला गाम्तिर चैनेजो सराद्धे गराउन गार्थे (पृ. १७१) ।
- (ग) “भएन्त चैनेजो जरुली छ भनिसकेँस ढोका चाइने खोल्ल त पय्यो । के सधैं एकैनाश हुन्छ त” (पृ. ६६) ?

उपर्युक्त अभिव्यक्तिहरू पण्डित पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन् । उदाहरण ‘क’ मा पण्डितले बोलेको संवाद छ । त्यो चाउरेआ छोरो त उधुमकै भएर आएच त नि ! चैनेजो

कति चाँरो सप्यै गाम्लेलाई आफूसँग मिलाइ सकिच्च । यस अभिव्यक्तिमा पण्डितले 'चाउरेआ छोरो' भनेर हेपेर बोलेको छ । 'सप्यै गाउँलेलाई आफूसँग मिलाइसकेछ' तल्ले जातका मानिसहरू केही गर्न सक्दैनन् भनेर अहम् व्यक्त गरेको छ । साथै तल्लो जातको मान्छे भएर सबै गाउँलेलाई मिलायो भनेर आरिस व्यक्त गरेको छ । बोल्दा बिचबिचमा 'चाइने' थैगो पनि प्रयोग गरेको छ । यस आधारमा पण्डित उच्च वर्गीय पात्र हो । 'ख' मा तन्नेरीसँगको संवाद छ । 'अँ म त चैनेजो भखरै आहुम् । गाम्को एख्लो पन्नित पल्ला गाम्तिर चैनेजो सराद्धे गराउन गाथँ । यसमा पण्डितले गाउँभरिको पण्डित आफूमात्र भएको कुरा व्यक्त गरेको र सराद्धे गर्ने एकमात्र पण्डित हुँ भन्ने अहम् व्यक्त गरेको छ । उच्च वर्गले बोल्ने थैगो 'चैनेजो' पनि प्रयोग गरेको छ । यस आधारमा पनि पण्डित उच्च वर्गीय पात्र भएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । 'ग' मा पण्डितको छविलालसँगको संवाद छ । 'भएन चैनेजो जरुली छ भनिसकेसि ढोका चाइने खोलन त पय्यो' भनेको छ । यसमा साँभ्र छविलाले ढोका नखोल्दा रिसाएको भाव छ । आवश्यक पय्यो भने जतिबेला पनि ढोका खोलनुपर्छ भन्ने आदेशात्मक र धम्कीपूर्ण भाषा प्रयोग छ । यसरी पण्डित पनि उच्च वर्गीय पात्र भएको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

“कता हिनिस् त नि तँ ? हँ दमिनी, टाडै निस्केकी होस् कि के हो” (पृ. ५६) ?

उपर्युक्त संवाद रिजाल्नीको चाउरीसँग बोलेको हो । रिजाल्नी उच्च वर्गीय पात्र हो । उसले निम्न वर्गीय पात्र चाउरीसँग बोल्दा 'दमिनी' भनेर बोलेकी छे । त्यस्तै निम्न आदर 'तँ' भनेर सम्बोधन गरेकी छ । उच्च वर्गीय व्यक्तिहरू निम्न वर्गमाथि अनादर र हेपाहापूर्ण भाषा प्रयोग गर्दछन् । यसरी रिजाल्नीको भाषा र व्यवहारका आधारमा उच्च वर्गीय पात्र हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

४.१.२ मध्यम वर्गीय पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण

मध्यम वर्ग त्यस्तो वर्ग हो, जसले समाजमा दुःख सुख आफ्नो पहिचान स्थापित गरेको हुन्छ । यो वर्गलाई खानलाउन अथवा जीवन चलाउन अर्काको घरमा माग्न जानु पर्दैन भने विलासिता जीवन बिताउन पनि पुग्दैन । यस्तो वर्ग समाजको बिच धरातलमा

उभिएको हुन्छ । मध्यम वर्गको भाषा मानक, औपचारिक, शिष्ट र आदरार्थी हुन्छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । यस *तपन* उपन्यासमा मध्यम वर्गीय पात्रको भूमिका गौण रूपमा रहेको छ । मध्यम वर्गीय पात्रका रूपमा पुलिस, खनाल मास्टर, छविलाल, चोकलाल, विनय रहेका छन् । मध्यम वर्गीय पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक संवादलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

“दाजीसँग कुरा गर्न त मन लाइत्यो, तर अब मेरो त भैसी दुउन अबेला हुन्छ, म त गएँ है दाजी” (पृ. ४८) ।

उपर्युक्त संवाद खनालले बोलेको हो । दाजीसँग कुरा गर्न त मन लाइत्यो तर मेरो भैसी दुउन अबेला हुन्छ म त गएँ है दाजी’ भनेर रिजालसँग भनेको हो । खनाल मास्टर मध्यम वर्गीय पात्र हो । अब मेरो त भैसी दुउन अबेला हुन्छ भन्ने संवादबाट मध्यम स्तर भल्किन्छ । खनाल शिक्षकसँगै किसान पनि हो । हाम्रो देशको सन्दर्भमा दुहुन भैसी पाल्ने र घरको सबै काम गर्ने व्यक्ति मध्यम वर्गीय हो । त्यस्तै खनालले आफूभन्दा ठूलालाई ‘दाजी’ भनेर विनम्र ढङ्गले सम्बोधन गरेको छ । शिक्षित मध्यम वर्गीय पात्र भए पनि भाषामा भने स्थानीयताको प्रभाव परेको छ । यसरी खनाल सामाजिक र आर्थिक दृष्टिकोणले मध्यम वर्गीय पात्र हो ।

“आज त भात—तिउन पनि बैनीले नै पकाम्नुभा हो, कस्तो बनाउम्नुभा छ कुन्नि ?”

उपर्युक्त संवाद प्रेमकी श्रीमतीले प्रेमसँग गरेको हो । प्रेम र उनकी श्रीमती मध्यम वर्गीय पात्र हुन् । ‘आज त भात तिउन पनि बैनीले नै पकाम्नु भा हो’ भन्ने संवादबाट यिनको मध्यम अवस्था प्रस्ट हुन्छ । भात—तिउन मध्यम वर्गीय नेपालीको भान्सामा पाक्ने खाना हो । त्यस्तै नम्रतालाई ‘बैनी’ भनेर माया प्रकट गरेकी छिन् । यो पनि मध्यम वर्गीय व्यक्तिको विशेषता हो । यसरी यिनको भाषा सरल, सहज र सम्प्रेष्य पनि छ । यस आधारमा प्रेमकी श्रीमती मध्यम वर्गीय पात्र भएको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

“आफ्नो त श्रीमतीसँग पनि धेरै लामो बस उठ हुन पाएको छैन । यता मास्टरी गर्न आएपछि विवाह गरियो । अनि आफू यता ऊ उता” (पृ. २२६) ।

उपर्युक्त संवाद चोकलालले बोलेको हो । चोकलाल एक मध्यम वर्गीय शिक्षक हो । शिक्षण गर्नका लागि चितवनबाट पर्वत आएको छ । बिहे गरेर श्रीमतीलाई धेरै समय दिन नसकेको कुरा संवादमा बोलेको छ । शिक्षणकै लागि घर छोडेर बाहिर जानु मध्यम वर्गीय नेपालीको बाध्यता हो, यो समस्या चोकलालले पनि बेहोरेको छ । यसैगरी यिनले प्रयोग गरेको भाषा हेर्दा शुद्ध, सरल र मानक रूप प्रयोग गरेको छ । यसरी प्रयोग गरेको भाषा र व्यवहारका आधारमा चोकलाल मध्यम वर्गीय पात्र हो ।

“हामी उत्पीडित जनतासामु पुग्नु पर्‍यो र उनीहरूलाई हाम्रो सङ्गठनमा सङ्गठित गर्नुपर्‍यो” (पृ. ८४) ।

उपर्युक्त संवाद विनयले बोलेको हो । विनय मध्यम वर्गीय पात्र हो । राजनीति बुझेको उत्पीडित जनताको पक्षमा बोल्ने सङ्घर्षशील पात्र हो । ‘हामी उत्पीडित जनतासामु जानुपर्‍यो र उनीहरूलाई हाम्रो सङ्गठनमा सङ्गठित गर्नुपर्‍यो’ भन्ने संवादबाट यो कुरा पुष्टिन्छ । विनयले समाज परिवर्तन गर्न सङ्गठित रूपमा सङ्घर्ष गरेको छ । त्यस्तै यिनले प्रयोग गरेको भाषा शुद्ध, स्पष्ट, सरल र सम्प्रेष्य छ ।

“हेर भाइ, मैले भन्या मान । तिम्लाई भ’का सत्ते-सत्ते कुरा सप्यै भन्दैउ” (पृ. १०) ।

उपर्युक्त संवाद पुलिसले लिखेसँग बोलेको हो । पुलिस आफ्नो जीविका चलाउन नोकरी गरिरहेको मध्यम वर्गीय पात्र हो । उसले बोल्ने भाषामा पनि मध्यम स्तरीय आदरको प्रयोग गरेको छ । उसले ‘तिमी’ ‘भाइ’ भनेर सम्बोधन गरेको छ । यसरी भाषिक व्यवहार र सामाजिक अवस्थाका आधारमा पुलिस मध्यम वर्गीय पात्र हो ।

४.१.३ निम्न वर्गीय पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण

तपन उपन्यासको कथावस्तु र उद्देश्य मूलतः निम्न वर्गकै सेरोफेरोमा केन्द्रित छ । उपन्यासमा निम्न वर्गका पात्रको बाहुल्यता पाइन्छ । उपन्यासमा दलित, गरीब र दुःखीहरूको अभावग्रस्त जीवनलाई टड्कारो रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासका निम्न वर्गीय पात्रहरूमा लिखे, चाउरे, चाउरी, दुर्गे, किस्ने आदि रहेका छन् । निम्न वर्गीय

पात्रका नाममा पछाडि प्राय 'एकार' र 'ईकार' लगाइएको छ, जस्तै : दुर्गे, किस्ने आदि । निम्न वर्गको भाषामा चाकडी, चाप्लुसी, स्तुति, अशिक्षा, अमानक र औपचारिकता पाइन्छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । निम्न वर्गीय पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक संवादका केही अंशहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) “खै हउर, घरका दुखले इतिति भएनि केई होला कि भनेर दिल्ली गाओ हुम्” (पृ. १०) ।
- (ख) “म दमैका छोरालाई जिम्दै पनि मरेकी जुनी हो क्यारे” (पृ. १२) ।
- (ग) घरीघरी मेरा मनमा तपैँ बाउनकी छोरी अनि म दमै भन्ने नि लाउच्च ... ” (पृ. ३१३) ।

उपर्युक्त अभिव्यक्तिहरू लिखे पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन् । उदाहरण 'क' मा पुलिससँग लिखेले आफू घरका दुःखले दिल्ली गएको कुरा उल्लेख गरेको छ । घरको कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण दिल्ली जान बाध्य भएको लिखे निम्न वर्गीय पात्र हो । 'ख' मा पुलिसले क्रान्तिकारी भनेर कुट्ने बेलामा म दमैका छोरालाई जिम्दै पनि मरेको जुनी हो भन्ने अभिव्यक्ति दिएको छ । दमैको छोरो भएकै कारण बाँचेर पनि केही गर्न सकेको छैन भन्ने हीनताको भाव लिखेद्वारा व्यक्त भएको छ । निम्न जातका कारण केही गर्न सकेको छैन भन्ने भनाइका आधारमा पनि लिखे निम्न वर्गीय पात्र हो । 'ग' मा पनि नम्रतासँगको कुरामा तपैँ बाउनकी छोरी अनि म दमै भन्ने संवाद बोलेको छ । लिखेले आफू दलित भएका कारण नम्रतासँग बिहे गर्दा अफठ्यारो पो हुन्छ कि भनेर आफूले आफैँलाई कमजोर ठानेको छ । यी संवादका आधारमा लिखे निम्न वर्गीय पात्र भएको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

लिखे निम्न वर्गीयसँगै अशिक्षित पात्र पनि हो । उसले अशुद्ध र अमानक भाषा बोलेको छ । उसको बोलीमा स्थानीय कथ्य भेदको प्रयोग पाइन्छ । जस्तै : 'दुःख' भन्नु पर्नेमा दुख, 'अलिकति' भन्नुपर्नेमा इतिति, 'लाग्छ' भन्नुपर्नेमा लाउच्च भनेर उच्चारण गरेको पाइन्छ । यसरी अशिक्षाका कारणले अमानक भाषिक भेदको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यी आधारमा लिखे निम्न वर्गीय पात्र हो ।

- (क) “मोइ अइमई के को निदाको भान पारिचस् र हो ? होलान् ए तँसँग त ठुटामुटा, निकाल् निद आएन क्या मलाई” (पृ. २०) ।
- (ख) “छाड्, तेस्ता मुई उइल्यैका बात । आजलाई पुग्यो खान्न मुखिया भन्दाभन्दै नि त्यै विष्ट मुखिया भन्या मुर्दाराले खा दमै खा म छु नि पैसा तिर्नी भनेर घिचाएर त हो नि” (पृ. २१) ।
- (ग) “हैन यो के भा होला त दुर्के भाइ ? के आइलाग्या होला हामी गरिप दुःखीका खप्पराँ ?” (पृ. ३५)

उपर्युक्त अभिव्यक्तिहरू चाउरे पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन् । जसमध्ये ‘क’ मा चाउरेले चाउरीसँग बोलेको संवाद छ । ‘ओइ अइमई केको निदाको भान पारिचस् र हो ? होलान् ए तँसँग त ठुटामुटा निकाल् भनेको छ । यसमा चाउरेले आफ्नी श्रीमतीलाई ‘आइमाई’ भनेर बोलाएको छ । त्यस्तै ‘तिमी’ भन्नुको सट्टा ‘तँ’ भनेर अनादरको प्रयोग गरेको छ । यसरी निम्न स्तरको भाषा प्रयोग गरेको छ । चाउरेले राती सुत्ने बेलामा निन्द्रा नपरेर चुरोट खान खोजेको छ । चुरोट नभएपछि श्रीमतीसँग केही ठुटामुटा भए दे न भनेर आग्रह गरेको छ । यस संवादबाट उसको निम्न आर्थिक स्तर भल्किन्छ । यसर्थ चाउरे निम्न वर्गीय पात्र हो । ‘ख’ मा पनि चाउरीसँग बोलेको संवाद छ । ‘छाड् मुई उइल्यैका बात आजलाई पुग्यो खान्न भन्दाभन्दै मुर्दाराले खा दमै खा म छु पैसा तिर्नी भनेर घिचाएर त हो नि’ भन्ने अभिव्यक्ति बोलेको छ । यसमा चाउरेले ‘छाड् तेस्ता मुई’ भन्ने निम्न स्तरीय अश्लील भाषा बोलेको छ । त्यस्तै ‘खुवाउनु’ भन्ने शब्द प्रयोग गर्नुको सट्टा घिचाउनु भन्ने निम्न स्तरीय भाषा बोलेको छ । अरुले पैसा तिरिदिएपछि टन्न रक्सी खाएर चाउरे साँझ घर फर्केको छ । यस व्यवहारबाट पनि चाउरे निम्न वर्गीय पात्र हो । ‘ग’ मा दुर्गेसँगको कुरामा के आइलाग्या होला हामी गरिप दुःखीमा खप्पकाँ भन्ने संवाद बोलेको छ । यसमा चाउरेले आफैँलाई गरीब, दुःखी भनेको छ । गरीब, दुःखीको भागमा सधैं समस्या आइपर्थे भन्ने भाव व्यक्त गरेको छ । यस आधारमा पनि चाउरे निम्न वर्गीय पात्र हो । साथै चाउरेले बोलेको भाषामा स्थानीय कथ्य भाषाको प्रभाव पाइन्छ । यसरी प्रयोग गरेको भाषा र व्यवहारका आधारमा चाउरे निम्न वर्गीय पात्र भएको पुष्टि हुन्छ ।

- (क) “धन्न भकुवान, आज मेरो हात छामेर थाहा पायौ । लिखेमा बाउ, यी हातभरि टमक्क चुरा नभाका त बर्ख दिन नि हुन लाग्यो । कहाँ केका दामले लाउने हो र चुरो नि” (पृ. २२) ।
- (ख) “बेलैमा बजारतिर भरे त आज भारी पाइन्थ्यो कि ? घराँ अब त मुखा हाल्ने एक गेडो अन्न नि छैन । मीठो-मसिनो नभै नि पेटाँ अन्नको गेडा नहाले उभिन सकिन्न केरे” (पृ. ३५) ।
- (ग) “आफ्नो त आज जङ्गलतिर नगए भरे भात पकाम्नलाई यौटा ढेस्को दाउरो नि छैन” (पृ. ३१५) ।

उपर्युक्त कथनहरू चाउरी पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन्, जसमध्ये ‘क’ मा चाउरीले चाउरेसँग बोलेको संवाद छ । ‘धन्न भकुवान आज मेरो हात छामेर थाहा पायौ, लिखेमा बाउ, यी हातभरि टमक्क चुरा नभाका त बर्ख दिन नि हुन लाग्यो कहाँ केका दामले लाउने हो र चुरो नि’ भनेर चाउरेसँग भनेकी हो । यसमा चाउरीले हातभरि चुरा लगाउन नपाएको र किन्नका लागि पैसा पनि नभएको कुरा उल्लेख गरेकी छिन् । चुरा नारीको सौभाग्य हो, तर पनि कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारणले लगाउन सकेकी छैन । यस आधारमा चाउरी निम्न वर्गीय पात्र भएको प्रस्ट हुन्छ ।

‘ख’ मा पनि चाउरेसँग बोलेको संवाद छ । यसमा घरमा खानेकुरा केही नभएको र केही काम गर्नका लागि चाउरेलाई आग्रह गरेकी छे । चाउरेले भारी बोक्ने गरेको तर भारी बोक्ने काम पनि पाएको छैन । जसले गर्दा बिहान बेलुका हातमुख जोर्न समस्या भएको छ । चाउरीले मीठो मसिनो नभएनी पेटाँ अन्नभो गेडा नहाले उभिन सकिन्न भनेर भनेकी छिन् । यसबाट चरम गरिवीको अवस्था भल्किन्छ । यस आधारमा चाउरी निम्न वर्गीय पात्र हो ।

‘ग’ मा पनि चाउरेसँगको संवाद छ । ‘आज त जङ्गलतिर नगए भरे भात पकाउनलाई एउटा ढेस्को दाउरो नि छैन’ भनेर चाउरेलाई भनेकी हो । घरमा खाना पकाउनलाई दाउरा नहुनु अभावको सङ्केत हो । यी संवादका आधारमा चाउरी निम्न वर्गीय पात्र भएको पुष्टि हुन्छ ।

(क) “गरिप मोराको न ट बलियोसँग माउनलाई डाली हुनेरैच, न ट भर अरेर टेक्न सकिने हाँगा नै हुनेरच” (पृ. ११२) ।

(ख) “पिठो भएटो ढिरै खाने हो भाउजु” (पृ. १२६) ।

उपर्युक्त अभिव्यक्तिहरू दुर्गे पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन्, जसमध्ये ‘क’ मा दुर्गेले चाउरेसँगको संवादमा आफैँलाई ‘गरीब मोरा’ भनेको छ । ‘गरिप मोराको न ट बलियोसँग समाउनलाई डाली हुनेरैच न ट भर अरेर टेक्न सकिने हाँगा नै हुने रच’ भनेर आफ्नो कमजोर अवस्था देखाएको छ । आर्थिक रूपमा कमजोर भयो भने सहयोग गर्ने पनि कोही नहुँदा रहेछन् भन्ने भाव व्यक्त गरेको छ । यसरी दुर्गे सामाजिक र आर्थिक रूपमा निम्न वर्गीय पात्र हो । त्यस्तै बोलीमा भाषाको अशुद्ध रूप प्रयोग गरेको छ । जस्तै : ‘गरिप’, ‘हुनेरैच’ भनेर कथ्य भाषाको प्रयोग गरेको छ ।

‘ख’ मा ‘पिठो भए त ढिरै खाने हो भाउजु’ भनेर चाउरीसँग भनेको हो । यस अभिव्यक्तिमा दुर्गेले पिठो भए त ढिँडो खाने कुरा गरेको छ । घरमा खानेकुरा सबै सकिएपछि अलिकति पिठो मात्र बेचेको छ । त्यसैले ढिँटो खानेकुरा गरेको हो । यसरी बिहान–बेलुका राम्रोसँग खानलाई पनि नपुग्ने दुर्गे कमजोर आर्थिक अवस्था भएको निम्न वर्गीय पात्र हो । यसैगरी दुर्गेले शुद्ध भाषा बोल्न नजानेर ‘ढिँडो’ लाई ‘ढिरो’, ‘भए त’ भन्नु पर्नेमा ‘भएटो’ जस्ता अशुद्ध रूप प्रयोग गरेको छ । यसरी दुर्गे सामाजिक आर्थिक र भाषिक दृष्टिले निम्न वर्गीय पात्र हो ।

“रहर त के के थ्यो–थ्यो नि । खै त हामी जेरै गरिप जसमाथि नि दलिथआ जातको के रहर पूरा हुनेरैच्च र” (पृ. ९५) ।

उपर्युक्त संवाद किस्नेले चाउरेसँग बोलेको हो । किस्ने सानो चिया पसल खोलेर जीविका चलाइरहेको निम्न वर्गीय पात्र हो । ‘रहर त के के थ्यो नि खै त हामी जेरै गरिप उसमाथि नि दलिथआ जातको के रहर पूरा हुनेरैच्च र’ भनेर चाउरेसँग दुखेसो पोखेको छ । यसमा आफू दलित, गरीब भएको हुनाले केही रहर पूरा गर्न नसकेको अभावपूर्ण जीवन देखाएको छ । यसरी सामाजिक र आर्थिक रूपमा किस्ने निम्न वर्गीय पात्र हो ।

यस्तै किस्नेले बोलेको भाषा पनि निम्न स्तरकै छ । जस्तै : आफैँलाई 'जैरे' भनेर निम्न स्तरको शब्द प्रयोग गरेको छ । यसैले भाषिक आधारमा पनि किस्ने निम्न वर्गीय पात्र हो ।

४.२ लिङ्गका आधारमा तपन उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण

भाषाको प्रयोगमा भेद सिर्जना गर्ने प्रमुख आधारहरूमध्ये एक महत्त्वपूर्ण आधार लैङ्गिक भेद पनि हो । एउटै भाषा एउटै समाज र एउटै परिवारभित्र पनि महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने बोलीमा विभेदहरू भेटिन्छन् । यिनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषा आआफ्नै किसिमको हुन्छ । मौखिकभन्दा लिखित भाषामा भाषाको प्रयोग कसले गरेको, स्पष्ट छुट्याउन सकिन्छ । यसका साथै ध्वन्यात्मक गुण, रङ्गको विभेद गर्ने क्षमता र शब्दभण्डारका दृष्टिले धेरैजसो भाषामा महिला र पुरुषको भाषा प्रयोगमा भिन्नता देखाउन सकिन्छ । यहाँ तपन उपन्यासमा देखिएको लैङ्गिक अवस्था र त्यसैका आधारमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको छ । लैङ्गिक आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरणलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

पुरुष	महिला
लिखे, चाउरे, दुर्गे, रिजाल, अविनाश, चन्द्रे, खनाल, पण्डित, छविलाल, शशी, विनय, किस्ने, चोकलाल, डिएसपी, प्रेम, असई, हेडसर, पुलिस, सिडिओ, संगम ।	नम्रता, चाउरी, रिजाल्नी, चन्द्रेकी श्रीमती, खनालकी श्रीमती, पण्डित्नी, वर्षा ।

स्रोत : पौडेल (२०७३)

तपन उपन्यासमा पुरुष पात्रका तुलनामा महिला पात्र कम रहेका छन् (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । तालिकामा उल्लिखित पात्रहरू बाहेक उपन्यासमा अन्य सूचक

पात्रहरू देखिए पनि तिनीहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण देखिँदैन । तालिकाबाट तपन उपन्यासमा रहेका पात्रहरूको लैङ्गिक अवस्था प्रस्ट रूपमा देख्न सकिन्छ ।

तपन उपन्यासमा प्रयुक्त पुरुष र महिला पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषिक संवादलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

४.२.१ पुरुष पात्रको भाषिक संवाद

- (क) “छोरो मान्छेले त देश खाइर सेख हुनुपर्छ, अन्त्याणी पो दिमाखाँ अक्किल र बुद्धि आम्व त” (पृ. २५) ।
- (ख) “तँ आइमाइले बाहिरफेरा कुरो के बुभन परिच्च त नि” (पृ. ६०) ।
- (ग) “घराँ आम्व पाओछैन, फेरि खोली त्यो थुत्नो । हुन्चन् नि लोग्ने मुन्छेआ काम दशथरी ....” (पृ. ६३) ।
- (घ) “लोग्नेमान्छेआ सय थरी काम हुन्छन् नि बाहिरफेर । तँलाईजस्तो घराँ चुपुक्क बसेर मत्तेइ खान पुउँच त” (पृ. ६८) ।
- (ङ) “म दमैको छोरालाई जिम्दै पनि मरेकै जुनी हो क्यारे” (पृ. ९२) ।
- (च) “म त स्कुलको मास्टर मेरो त अलिक मिल्दैन होला कि कमरेड” (पृ. ८६) ।
- (छ) “म चोकलाल श्रेष्ठ । घर चाइने उता पूर्वी सिन्धुली जिल्लातिर” (पृ. २०८) ।

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये ‘क’ मा ‘छोरो मान्छेले त देश खाएर सेख हुनुपर्छ’ भन्ने अभिव्यक्ति चाउरेद्वारा प्रयोग गरिएको हो । उसले बोलेको भाषामा ‘छोरो मान्छे’ पुलिङ्गी शब्दको प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै लोग्ने मान्छे मात्र देश विदेश गर्न सक्छ भन्ने अहम्को भाव पाइन्छ । यस आधारमा चाउरे पुरुष पात्र हो । ‘ख’ मा ‘तँ आइमाइले बाहिरफेर कुरो के बुभन परिच्च त नि’ भनेको छ । यो भाषिक अभिव्यक्ति पुरुष पात्र रिजालको हो । यसमा रिजालले श्रीमतीलाई ‘तँ आइमाइ’ भनेर हेपेर बोलेको छ । महिलाले बाहिरको काम गर्नु हुँदैन भन्दै आफ्नो पुरुषार्थको घमण्ड गरेको छ ।

‘ग’ र ‘घ’ मा प्रयोग भएका संवाद पनि रिजालका हुन् । ‘घराँ आम्व पाओछैन फेरि खोली त्यो थुत्नो’ यसमा रिजालले श्रीमतीलाई हेपेर बोलेको छ । लोग्ने मान्छेले

मात्र बाहिरको काम गर्न जान्छन् महिलाले केही जान्दैनन् भन्ने विचार रिजालले व्यक्त गरेको छ । त्यस्तै 'घ' मा पनि श्रमितीसँग बोलेको संवाद छ । 'तँलाई जस्तो घराँ चुपुक्क बसेर मत्तेइ खान पुउँच त' यसमा पुरुषले बाहिरको र महिलाले घरभित्रको मात्र काम गर्नुपर्छ भन्ने रिजालको परम्परागत सोच व्यक्त भएको छ । यस आधारमा रिजाल पुरुष पात्र हो ।

'ड' मा 'म दमैको छोरालाई' भन्ने अभिव्यक्ति लिखेले दिएको हो । यसमा 'दमैको छोरो' पुलिङ्गी शब्दको प्रयोग गरिएको छ । 'च' मा 'म त स्कुलको मास्टर' भन्ने संवाद विनयले बोलेको हो । यसमा पनि 'स्कुलको मास्टर' भन्ने पुलिङ्गी शब्द प्रयोग गरिएको छ । यस आधारमा यो संवाद पनि पुरुष पात्रको हो । त्यस्तै 'छ' मा म चोकलाल श्रेष्ठ' भन्ने संवाद छ । यसमा 'चोकलाल' पुलिङ्गी पात्रको नाम प्रयोग गरिएको छ । त्यसैले यो संवाद पनि पुरुष पात्रको हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

यसरी पुरुष पात्रको भाषाको विश्लेषण गर्दा पुरुषको भाषामा धम्की र अहम् रहेको पाइन्छ । साथै पुरुष पात्रको भाषामा कठोरता, वीरता, साहस, रुखोपन, निर्देशन जस्ता विशेषता पाइन्छन् (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । पुरुष पात्रको भाषिक संवादमा पनि पुलिङ्गी शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.२ महिला पात्रको भाषिक संवाद

- (क) "लिखेका बाउ, यी हातभरि टमक्क चुरा नभाका त बर्ख दिन हुन लाग्यो" (पृ. २२) ।
- (ख) "पूजा अर्नसम्मलाई त अहिले जति मानि छन् बत्ती, त्यै एकपल्ट लाखबत्ती बाल्नी रहर हो क्यारे" (पृ. ४१) ।
- (ग) "खै के के हो ? लोग्नेमुन्छेआ जातलाई त के हुन्छ र ? हामी आइमाईलाई त इतिति तलबितल पन्यो भने घर न घाट पो हुन्च त" (पृ. ७२) ।
- (घ) "दाजु, म त पर्वत जिल्लाका लागि एकदमै नयाँ मान्छे परें । एकपल्ट गएकी मात्र हुँ" (पृ. ८४) ।

- (ड) “साथी म नम्रता । तपाइँसँग यही ठाउँमा पहिले पनि एकपल्ट भेटेकी हुँ भने नि .... ” (पृ. १७५) ।
- (च) “दाजु टिसर्ट, पाइन्ट, कुर्था, सुरवाल सधैं लगाएकी छु, आज सारी लगाउँ कि” (पृ. ३४०) ।
- (छ) “नमस्कार है भाउजु । म त नयाँ नौली मान्छे, प्रेम दाइलाई भेटुँ भनेर आएकी” (पृ. २३०) ।

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये ‘क’ मा ‘लिखेका बाउ, यी हातभरि टमक्क चुरा नभाका त बर्ख दिन हुन लाग्यो ।’ यो संवाद चाउरीले बोलेकी हो । यसमा हातमा चुरा लगाउने नारी सौन्दर्यको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस आधारमा यो संवाद महिला पात्रको हो ।

‘ग’ मा ‘पूजा अर्नसम्मलाई त अहिले जति भा नि छन् बत्ती’ भन्ने पण्डित्नी बज्यैको संवाद छ । पूजा गर्ने, बत्ती कात्ने, धर्मकर्ममा पुरुषको भन्दा महिला बढी सक्रिय हुन्छन् । यो कुरा पण्डित्नीको संवादबाट पुष्टि हुन्छ । ‘घ’ मा ‘लोग्नुमुन्छेआ जातलाई त के हुन्छ र ? हामी आइमाईलाई त’ भन्ने चन्द्रेकी श्रीमतीको संवाद छ । यसमा ‘हामी आइमाई’ भन्ने स्त्रीलिङ्गी शब्द प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै लोग्नेमान्छे भन्दा महिलामान्छे दबिएको र खुलेर हिँड्न नसकेको सङ्कोचको भाव व्यक्त भएको छ । यस आधारमा यो संवाद महिला पात्रको हो । ‘ङ’ मा ‘नयाँ मान्छे परें एकपल्ट गएकी मात्र हुँ’ भन्ने नम्रताको संवाद छ । यसमा ‘गएकी’ भन्ने स्त्रीलिङ्गी शब्द प्रयोग भएको छ । यसैले यो संवाद महिला पात्रको हो । ‘च’ मा ‘तपाइँसँग यही ठाउँमा पहिले पनि एकपल्ट भेटेकी हुँ’ भन्ने नम्रताको संवाद छ । जसमा पनि ‘भेटेकी’ स्त्रीलिङ्गी शब्द प्रयोग भएको छ । त्यस्तै ‘छ’ र ‘ज’ मा पनि नम्रताकै संवाद छ । जसमा ‘लगाएकी’ ‘आएकी’ जस्ता स्त्रीलिङ्गी शब्द प्रयोग भएका छन् । यस आधारमा यी संवाद पनि महिला पात्रका हुन् ।

समग्रमा पुरुष र महिला पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषामा स्पष्ट रूपमा फरक प्रकृतिका विशेषताहरू रहेको पाइन्छ । कठोरता, बौद्धिकता, तार्किकता, साहस, अहम्ता जस्ता भाषिक प्रयोग पुलिङ्गी पात्रले गरेको देखिन्छ भने कोमलता, स्नेहिता, व्यावहारिकता जस्ता विशेषता स्त्रीलिङ्गी पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक संवादमा

भेटाउन सकिन्छ । महिला पात्रको भाषामा कोमलता, माधुर्य, माया, ममता, सरलता पाइन्छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) ।

४.३ उमेरका आधारमा *तपन* उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण

भाषिक भेद सिर्जना गर्ने प्रमुख कारण उमेर पनि हो । उमेरको कारणले पनि व्यक्तिको बोलीमा भिन्नता हुन्छ । उपन्यासमा रहेका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण गर्न उमेरका आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । पात्रहरूलाई उमेरका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध गरी वर्गीकरण गरेर अध्ययन गरिन्छ । बालबालिकाहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा कोमलता, सरलता पाइन्छ भने युवाहरूको भाषामा शृङ्गारिकता पाइन्छ । त्यस्तै प्रौढ तथा वृद्धवृद्धाहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा परिपक्वता र व्यावहारिकता पाइन्छ । यसर्थ विभिन्न उमेर समूहका मानिसहरूले प्रयोग गर्ने भाषा फरक फरक हुने गर्दछ । *तपन* उपन्यासमा प्रौढ पात्रको बढी प्रयोग भएको छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । *तपन* उपन्यासका पात्रहरूलाई उमेरका आधारमा निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

क्र.सं.	पात्रको नाम	बाल	युवा	प्रौढ	वृद्ध
१.	अविनाश	-	+	-	-
२.	असई	-	-	+	-
३.	किस्ने	-	-	+	-
४.	खनाल	-	-	+	-
५.	खनाल्ली	-	-	+	-
६.	चन्द्रे	-	-	+	-
७.	चन्द्रेकी श्रीमती	-	-	+	-
८.	चाउरी	-	-	+	-
९.	चाउरे	-	-	+	-
१०.	चोकलाल	-	-	+	-
११.	छविलाल	-	-	+	-
१२.	डिएसपी	-	-	+	-
१३.	तन्नेरी	-	+	-	-
१४.	दुर्गे	-	-	+	-
१५.	नम्रता	-	+	-	-
१६.	पण्डित	-	-	-	+
१७.	पण्डित्नी	-	-	-	+
१८.	पुलिस	-	+	-	-
१९.	प्रेम	-	-	+	-
२०.	रिजाल	-	-	+	-
२१.	रिजाल्नी	-	-	-	-
२२.	लिखे	-	+	-	-
२३.	वर्षा	+	-	-	-
२४.	विनय	-	+	-	-
२५.	शशी	-	+	-	-
२६.	सिडियो	-	-	+	-
२७.	हेडसर	-	-	+	-

स्रोत : पौडेल (२०७३)

माथिको तालिकाका आधारमा उपन्यासमा २७ जना पात्र रहेका छन् । यी पात्रहरू बाहेक अन्य सूचक पात्रहरू पनि रहेका छन् । तिनीहरूको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छैन । सबै पात्रहरूको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष भूमिका रहेको छ । उपन्यासमा सबैभन्दा बढी युवा र प्रौढ पात्रहरू छन् भने सबैभन्दा कम बाल र वृद्ध पात्रहरू रहेका छन् । उपन्यासमा पात्रहरूको उमेरलाई देखाइएको छैन । पात्रहरूले खेलेको भूमिका, उनीहरूले प्रयोग गरेको भाषा, उनीहरूले देखाएको व्यवहारका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रका रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

४.३.१ बाल पात्रको भाषिक विश्लेषण

उपन्यासमा किस्नेकी छोरी वर्षा एकमात्र बालपात्रका रूपमा रहेकी छ । त्यसका भाषिक संवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) “तिनमा बल्लबल्ल ह्याँ ल्याएर इस्कूल हाल्देओ त हुन् नि” (पृ. ९३) ।
- (ख) “इस्कूलमा गएसि” (पृ. ९५) ।
- (ग) “दिदी त हो नि । हाम्लाई तेत्रो होमअक सिकाइएर सँगसँगै सुनेको दिदी हैन त । आज नि हाम्लाई थुप्रै होमअक छ दिदी” (पृ. २६) ।
- (घ) “अँ, त्यसै अर्कालाई अत्याएर । इसुलमा सर मिसले पढाम्दा नि आफूलाई कत्थेर घर जाम्ला र दिदीलाई हेरम्लाजस्तो मात्तेइ मै त्यो, अइले कुरा गर्नोइच” (पृ. २९३) ।
- (ङ) “खान्न बिसुट–सिसुट तपैले आफूलाई खान ल्याम्नु भा बिसुट मलाई दिन खोज्नुभा हैन र ? ..... विरामी दिदीलाई भनेर ल्याका सामान खान्चु र मैले” (पृ. २९३) ।

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये ‘क’ मा नम्रताले कतिमा पढ्छ्यौं नि भन्दा वर्षाले ‘तिनमा बल्लबल्ल ह्याँ ल्याएर इस्कूल हाल्देओ त हो नि’ भनेर जवाफ दिएकी छ । यस संवादका आधारमा बाल पात्र वर्षा जवाफ दिएकी छ । यस संवादका आधारमा बाल पात्र वर्षा तिन कक्षामा पढ्छिन् । यिनले बोलेको भाषा शुद्ध, स्पष्ट छैन । यहाँलाई ‘ह्याँ’ स्कूललाई इस्कूल भनेर अशुद्ध भाषा बोलेकी छ । यस आधारमा वर्षा बाल पात्र हो । ‘ख’ मा नम्रताले कतिबेला पढ्छ्यौं त वर्षा भन्दा ईस्कूलमा गएसि’ भन्ने जवाफ दिएकी छ ।

यसमा पनि स्कुललाई 'इस्कुल' र 'गएपछि' लाई 'गए सि' भनेर अशुद्ध, सिक्दै गरेको भाषा बोलेकी छ ।

'ग' मा नम्रता 'दिदी त हो नि' भन्ने संवाद छ । नम्रताले सँगै सुतेर होमओर्क सिकाइदिएकी छ । जसबाट प्रभावित भएर बालसुलभ हृदयले आफ्नै दिदी जस्तै मानेकी छ । बालबालिकामा यस्तै निश्चलता र निस्वार्थ आत्मीयता हुन्छ । 'घ' मा स्कुलमा सर मिसले पढाउँदा पनि दिदीकै याद आउने कुरा गरेकी छ । स्कुलबाट कतिखेर घर फर्कूँ जस्तो हुन्छ भनेर बालबालिकामा हुने स्नेहीपन र उत्सुकता देखाएकी छ । 'ङ' मा बिरामी नम्रताले बिस्कट खाऊ भन्दा खान्न बिस्कट भनेकी छ । यसमा वर्षा परिपक्व जस्तै देखिए पनि नम्रताप्रतिको माया र स्नेह पोखिएको छ ।

यसरी बालपात्र वर्षाको भाषामा सुलभता, निश्चलता, उत्सुकता र स्नेहीपन पाइन्छ ।

४.३.२ युवा पात्रको भाषिक विश्लेषण

तपन उपन्यासमा पात्रहरूको उमेरलाई देखाइएको छैन । पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषा र उनीहरूले उपन्यासमा देखाइएको व्यवहारका आधारमा पात्रहरूलाई वर्गीकरण गरिएको छ । यस उपन्यासमा रहेका युवा पात्रहरूमा लिखे, नम्रता, शशी, विनय, पुलिस, संगम र अविनाश हुन् । त्यसैले उनीहरूले बोलेका भाषिक संवादलाई निम्नानुसार अध्ययन गर्न सकिन्छ :

- (क) "प्रेम दोहोरो हुन्छ, प्रेम गरिन्छ पनि पाइन्छ पनि । प्रेम मृत्युजस्तै सर्वशक्तिशाली पनि हुन्छ" (पृ. २२८) ।
- (ख) "यस पटक कलेज पनि बिदा थियो, त्यसैले आएकी हुँ । टाढाका बिरानी मान्छे त होइन क्यारे" (पृ. ४४) ।
- (ग) "प्लिज मलाई मिस नभन्नुहोस् कमरेड । हामी साथी हौं । यौटै सङ्गठनका साथी" (पृ. १७७) ।

- (घ) “तेस्ता मुला थोत्रा चलन तोड्नुभयो नि त बाजे, आजका जमानामा पनि तेस्ता सामन्ती र कुहिएका चलन अँठ्याएर बसेर हुन्छ ? बाजेको चलन आजैबाट तोडिन्छ” (पृ. १६६) ।
- (ङ) “योभन्दा पहिला पनि हाम्रो भेट भएको थियो र नम्रता साथी” (पृ. ७९) ।
- (च) “हो नमु, यद्यपि म तिमीलाई माया गर्छु । म तिमीभन्दा पृथक् छु जस्तै लाग्दै लाग्दैन” (पृ. २१३) ।

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये ‘क’ मा नम्रताले प्रेमका बारेमा भनेकी छिन् । ‘प्रेम दोहोरो हुन्छ, प्रेम गरिन्छ पनि पाइन्छ पनि, प्रेम मृत्युजस्तै सर्वशक्तिशाली पनि हुन्छ ।’ यस संवादमा युवा पात्र नम्रताले प्रेमका बारेमा वर्णन गरेकी छिन् । यसरी युवा पात्रको भाषामा प्रेम, शृङ्गार मिसिएको हुन्छ । त्यस्तै ‘ख’ मा कलेज विदा भएकाले मामाघर आएको कुरा भनेकी छिन् । यस संवादबाट नम्रता कलेज पढ्ने युवती हुन् भन्ने कुरा थाहा हुन्छ । त्यस्तै उनले ‘कलेज’ ‘क्यारे’ जस्ता युवायुवतीले प्रयोग गर्ने शब्द प्रयोग गरेकी छिन् । यस आधारमा नम्रता युवा पात्र हुन् । त्यस्तै ‘ग’ मा लिखेसँग ‘प्लिज मलाई मिस नभन्नुहोस् हामी साथी हौ’ भनेकी छिन् । यस संवादमा नम्रताले ‘प्लिज’ अङ्ग्रेजी शब्द प्रयोग गरेकी छिन् । यसरी युवायुवतीहरू बोल्दा विभिन्न भाषाका शब्द मिश्रण गर्ने र समान उमेरका व्यक्तिलाई साथी भन्न रुचाउँछन् ।

‘घ’ मा तन्नेरीको पण्डित बाजेसँग बोलेको संवाद छ । पण्डितलाई ‘तेस्ता मुला थोत्रा चलन तोड्नुपन्यो नि त बाजे’ भनेको छ । यसरी तन्नेरीले पण्डितलाई पुराना संस्कार छोड्नुपर्ने कुरा गरेको छ । युवाहरूमा पुराना संस्कार नमान्ने विद्रोही स्वभाव हुन्छ । फलस्वरूप यहाँ तन्नेरीले पण्डित बाजेलाई पनि पुराना संस्कार छोड्नुपर्ने भनेको छ । त्यस्तै तन्नेरीले युवायुवतीले प्रयोग गर्ने ‘मुला’ ‘क्यारे’ जस्ता शब्द प्रयोग गरेको छ । यस आधारमा तन्नेरी युवा पात्र हो ।

‘ङ’ मा शशीको संवाद छ । ‘त्योभन्दा पहिले पनि हाम्रो भेट भएको थियो र नम्रता साथी’ भनेर नम्रतालाई भनेको छ । यसमा आफू उमेर समानकी नम्रतालाई

पहिलो भेटमै 'साथी' भनेर बोलाएको छ । आफू उमेर समूहका व्यक्तिलाई चाँडै साथी बनाउनु पनि युवा युवतीको विशेषता हो ।

'च' मा अविनाशले नम्रतालाई प्रेम गर्ने कुरा गरेको छ । 'हो नमु यद्यपि म तिमीलाई माया गर्छु' भन्ने संवाद बोलेको छ । युवा अवस्थामा एकअर्कालाई प्रेम गर्नु स्वाभाविक हो । अविनाशले पनि नम्रतालाई प्रेम गर्छु भनेको छ । यसरी प्रेम रतिरागका कुरा गर्नु पनि युवा पात्रको विशेषता हो ।

४.३.३ प्रौढ पात्रको भाषिक विश्लेषण

तपन उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषा र उनीहरूले देखाएको व्यवहारका आधारमा पात्रहरूलाई वर्गीकरण गरिएको छ । यस उपन्यासमा चाउरे, चाउरी, दुर्गे, खनाल, रिजाल, रिजाल्नी प्रौढ पात्रका रूपमा रहेका छन् । उनीहरूले बोलेको भाषालाई निम्नानुसार अध्ययन गर्न सकिन्छ :

- (क) "सात-आठ बर्खको हुँदादेखि यो जिन्नकीमा भारी बोकेर हिनिओ चाउरेलाई अइले ४५ बर्खा आइर भारी बोक्न जानिनौ भन्न मिल्छ" (पृ. ११०) ।
- (ख) "बुढापाकाले भन्चन ए बाउआमाको माया छोर्छोरीमाथि छोर्छोरीआ माया कुन्नि के जातिमाथि भनेर । त्यो भनेओ यस्तै त हो रैच नि" (पृ. १८९) ।
- (ग) "ऐ लिखेआ बाउ, घरको कर्सापट्टि त नजौ है .... । कर्सातिर त हिजो अस्ति नाग डुलेओ देखेंतें । धजा भुण्ड्याएर धुपध्वार अर्चु भनेको नि तेत्तिकै भै, च ... । आज के बार हो कुन्नि त हुने हो कि नहुने हो ? आज त धुपध्वार नअरी भएन" (पृ. २५) ।
- (घ) "हे भगुवान् हाम्लाई क्यै नअर हाम्रो लिखेलाई निक्यै नअर है" (पृ. २६) ।
- (ङ) "हैन जेठाबा घरकी आइमाई पर सच्यैच्च । आज बल्लबल्ल दुई दिन भो । म त भान्साको सुर अर्न लाहुम्" (पृ. ४९) ।
- (च) "दाजीसँग कुरा अर्न त मन लाइत्यो, तर अब मेरो त भैसी दुहुन अबेला हुन्छ म त गएँ है दाजी घरथिर" (पृ. ८४) ।

(छ) “भगवान् परमेश्वरआ निडर नहुने भएसी मुन्छेलाई अपुर के को डर हुन्छ त” (पृ. ५९) ।

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये ‘क’ मा चाउरेको संवाद छ । चाउरेले भारी बोक्ने बेलामा दुर्गेसँग ‘सात-आठ बर्ख हुँदादेखि यो जिन्नकीमा भारी बोकेर हिनियो चाउरेलाई अइले ४५ बर्खा आइर भारी बोक्नन जानिनौ भन्न मिल्छ’ भनेको छ । दुर्गे र चाउरे दुवै भारी बोकेर जीविका चलाउने निम्न वर्गीय पात्र हुन् । यस संवादमा चाउरेले भारी बोक्दा बोक्दै ४५ वर्ष पुगिसकेको बताएको छ । यसैले ४५ वर्षे चाउरे उमेरका आधारमा प्रौढ पात्र हो । ‘ख’ मा चाउरेले श्रीमतीसँग बोलेको संवाद छ, जसमा उखान भनेको छ ‘बाउआमाको माया छोछोरीमाथि छोर्छोरीआ माया कुन्नि के जाति माथि ।’ छोरो लिखे दिल्लीबाट आइसकेपिछ पनि बाउआमाको वास्ता नगर्दा चाउरेले यसो भनेको हो । भाषामा व्यावहारिक उखानटुक्काको प्रयोग गर्नु पनि प्रौढ पात्रको विशेषता हो ।

‘ग’ मा चाउरीको संवाद छ । घरको करेसातिर सर्प देखेकोले चाउरेलाई त्यहाँ नजान भनेकी छिन् । धुपध्वार गरेर सर्प भगाउने कुरा गरेकी छिन् । सर्प गएको ठाउँमा धुपध्वार गर्नु एउटा संस्कार र परिपक्वताको कुरा हो । त्यस्तै राम्रो दिनमा मात्र धुपध्वार गर्ने प्रचलनको कुरा गरेकी छिन् । यसरी चाउरीको भाषामा व्यावहारिकता, परिपक्वता र संस्कारका कुराहरू पाइन्छन् । ‘घ’ मा चाउरीको विदेशमा भएको छोराको बारेमा चिन्ता गर्दै भगवान्लाई पुकारेकी छिन् । ‘हे भगवान, हाम्लाई क्यैर नअर हाम्रो लिखेलाईँ नि क्यै नअर है’ भनेकी छिन् । यसमा चाउरीले सन्तानप्रतिको माया र भगवान्प्रतिको आस्था देखाएकी छिन् । भगवान्प्रतिको आस्था र विश्वास राखनु पनि प्रौढ पात्रको विशेषता हो ।

‘ङ’ मा छविलालको संवाद छ । ‘हैन जेठाबा घरकी आइमाई तपर सच्यैच्च आज बल्ल दुई दिन भो । म त भान्साको सुर अर्न लाहुम्’ भनेर पण्डितलाई भनेको छ । छविलाले श्रीमती रजस्वला भएकाले खाना पकाउन जाने कुरा गरेको छ । महिला रजस्वला हुँदा भान्सा छुन हुन्न भन्ने संस्कारको पालना छविलालले गरेको छ । त्यस्तै श्रीमती नहुँदा खाना पकाउने जिम्मेवारीपूर्ण काम पनि छविलालले गरेको छ । यस आधारमा छविलाल प्रौढ पात्र हो । ‘च’ मा खनालको संवाद छ । ‘दाजीसँग कुरा अर्न त

मन लाइत्यो तर अब मेरो त भैसी दुहुन अबेला हुन्छ' भनेर पण्डितसँग भनेको छ । यस संवादमा खनालले भैसी दुहुने कुरा गरेको छ । भैसी दुहुन एउटा व्यावहाकिर काम हो । घरको कामको जिम्मेवारीले खनाल चाँडै फर्केको छ । यस आधारमा खनाल प्रौढ पात्र हो ।

'छ' मा रिजाल्नीको संवाद छ । उनले 'भगवान् परमेश्वरआ निडर नहुने भएसी मुन्छेलाई अपुर के को डर हुन्छ त' भनेर भगवान्प्रतिको आस्था देखाएकी छिन् । नराम्रो काम गर्नलाई भगवान्को डर मान्नुपर्ने उनको धारणा छ । राम्रो; नराम्रो हेर्ने भगवान्को जिम्मा हो भन्दै भगवान्प्रतिको आस्था र विश्वास देखाएकी छिन् ।

यसरी प्रौढ पात्रहरूको भाषामा परिपक्वता, व्यावहारिकता, संस्कार र आस्था विश्वासका कुराहरू पाइन्छन् । प्रौढ पात्रको भाषा व्यावहारिक, शिष्ट र मानक हुन्छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । प्रौढ व्यक्तिहरू सामाजिक कामप्रति उत्तरदायी र घरायसी कामप्रति व्यावहारिक हुन्छन् । त्यसैले उनीहरूको भाषा पनि व्यावहारिक र परिपक्व हुन्छ ।

४.३.४ वृद्ध पात्रको भाषिक विश्लेषण

प्रस्तुत उपन्यासमा पात्रहरूको उमेर नछुट्याए पनि भाषा र व्यवहारका आधारमा पात्रहरूलाई छुट्याइएको छ । उपन्यासमा वृद्ध पात्रका रूपमा पण्डित र पण्डितनी रहेका छन् । उनीहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई निम्नानुसार अध्ययन गरिन्छ :

- (क) "पूजा अर्नसम्मलाई त अइले जति भा नि छन् बत्ती । त्यै एकपल्ट लाखबत्ती बाल्ने रहर हो क्यारे । नमरी बाँचे अर्को वर्ष बाल्नुपर्ला" (पृ. ४९) ।
- (ख) "अबुई रिजालकी भान्ची पनि मलामी पो गैच्च त । लौन के उदेक देख्नुपरेको हो" (पृ. ३५४) ।

उपर्युक्त कथनहरू पण्डितनी पात्रद्वारा अभिव्यक्त गरिएका हुन् । जसमध्ये 'क' मा 'पूजा अर्नसम्मलाई त अइले जति भानि छन् बत्ती । त्यै एकपल्ट लाखबत्ती बाल्ने रहर हो क्यारे, नमरी बाँचे अर्को वर्ष बाल्नुपर्ला' भन्ने संवाद छ । यसमा पण्डितनीले पूजा गर्ने,

लाखबत्ती बाल्ने कुरा गरेकी छिन् । मानव जीवनका अन्य अवस्थाभन्दा वृद्धावस्थामा धर्म, कर्म, पूजा, आराधना बढी गर्ने गरिन्छ । यसैगरी पण्डित्नीले पनि नमरी बाँचे अर्को वर्षसम्म लाखबत्ती बाल्ने रहर गरेकी छिन् । यस आधारमा पण्डित्नी वृद्ध पात्र हुन् ।

‘ख’ मा रिजालकी भान्ची मलामी गएको संवाद छ । ‘अबुई रिजालकी भान्ची पनि मलामी पो गैच्च त । लौन के उदेक देख्नुपरेओ हो’ भनेर पण्डित्नीले भनेकी छिन् । हाम्रो परम्परागत संस्कारअनुसार महिला मलामी नजाने भए पनि आधुनिक युगमा महिला पनि मलामी जान्छन् । जसअनुसार आफ्नो ससुरा बुवाको मलामी नम्रता पनि गएकी छे । यस्तो कार्यलाई पण्डित्नीले देखी सहेकी छैनन् । वृद्ध, पुराना पुस्ताका मानिसहरू संस्कार तोड्न सक्दैनन् । त्यसैले नम्रताले मलामी जाँदा पण्डित्नी चकित भएकी छिन् ।

- (क) “ओई केटा चैनेजो बाउ मरे’सि नि जीउमा सेतो धरो नि नबेरिकनै आओचस् त नि ? के चाल अरेओ होस् र” (पृ. ३५८) ।
- (ख) “ए म त पल्लाघर तिर’टि हो । चैनेजो सराद्धे थियो केरे, तेइ सखेर आहुम्” (पृ. १४६) ।
- (ग) “ल है मेरा त चैनेजो भैसी दुउने बेला भयो म त हिँने ?” (पृ. ३२१)

उपर्युक्त कथनहरू पण्डित पात्रद्वारा अभिव्यक्त गरिएका हुन् । जसमध्ये ‘क’ मा लिखेसँगको संवाद छ । ‘ओइ केटा चैनेजो बाउ मेरे’सि नि जीउमा सेतो धरो नि नबेरिकनै आओचस् त नि के चाल अरेओ होस् र’ भनेको छ । बाउ मरेर पनि लिखेले सेतो लुगा लगाएको छैन । यो देखेर पण्डितले बाउ मरेपछि सेतो लुगा लगाउनु पर्छ भन्ने उपदेश दिन खोजेको छ । वृद्ध उमेरका व्यक्तिहरू यसरी संस्कार मिच्च सक्दैनन् र अरुलाई पनि मिच्च दिँदैनन् । यस आधारमा पण्डित वृद्ध पात्र हो ।

‘ख’ मा पण्डितले सराद्धेबाट फर्केको कुरा गरेको छ । ‘ए म त पल्लाघर तिर’टि हो, चैनेजो सराद्धे थियो केरे तेइ सखेर आहुम् भनेको छ । सराद्धे गर्नु पनि एउटा संस्कार हो । जसलाई पण्डितले छोडेको छैन । संवादका आधारमा पण्डित सराद्धे गर्ने बाहुन हो । पल्लो गाउँबाद्ध सराद्धे गरेर आएको कुरा गरेको छ । ‘ग’ मा पण्डितको ‘ल है मेरा त

चैनेजो भैसी दुहुने बेला भयो म त हिँने भन्ने संवाद छ । यसमा घरमा भैसी दुहुने कुरा गरेको छ । घरको कामलाई जिम्मेवारीपूर्वक निर्वाह गरेको छ । यस आधारमा पण्डित वृद्ध पात्र हो ।

यसरी वृद्ध उमेर समूहका व्यक्तिले प्रयोग गरेको भाषिक संवादमा प्राचीनता, उपदेशात्मकता र व्यावहारिकता जस्ता विशेषता पाउन सकिन्छ । वृद्ध पात्रको भाषामा अर्ती, उपदेश, ईश्वरीय भक्तिभाव, जीवन मरणका कुराहरू पाइन्छन् (स्थलगत अध्ययन : २०७४) ।

४.४ शैक्षिक अवस्थाका आधारमा *तपन* उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण

भाषिक भेद सिर्जना गर्ने कारण शिक्षा पनि हो । शैक्षिक चेतना स्तरको अभावमा भाषामा भेद सिर्जना हुन्छ । समाजमा भाषालाई शुद्ध, स्तरीय र मानक बनाउन शिक्षाले अहम् भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । तसर्थ शिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषा स्तरीय, मानक र औपचारिक हुन्छ भने अशिक्षित व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषा अमानक, अशुद्ध र अनौपचारिक हुन्छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । साथै स्थानीय भाषिकाबाट प्रभावित भएको हुन्छ । शिक्षितहरूले प्रयोग गर्ने भाषा र अशिक्षितहरूले प्रयोग गर्ने भाषामा हुने भिन्नताले शिक्षागत सामाजिक भेदको जन्म हुन्छ (पौडेल, २०६८ : २४) । भाषिक प्रयोगमा शिक्षित र अशिक्षित व्यक्तिबिचको शब्दचयन, भाषिक उच्चारण, शैली र विषयवस्तु प्रतिपादन प्रक्रियामा स्पष्ट भेद देखिन्छ । *तपन* उपन्यासमा शैक्षिक दृष्टिकोणका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरू रहेका छन् । तिनीहरूबिचको भाषिक अवस्था भिन्न देखिएको छ । शैक्षिक आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरणलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

शिक्षित पात्र	अशिक्षित पात्र
---------------	----------------

नम्रता,	रिजाल,	खनाल,	लिखे,	चाउरे,	चाउरी
पण्डित,	शशी,	अविनाश,	दुर्गे,	रिजाल्नी,	चन्द्रे
विनय,	चोकलाल,	वर्षा,	चन्द्रेकी श्रीमती		खनाल्नी
प्रेम,	हेडसर,	सिडिओ	पण्डित्नी	छविलाल	किस्ने
डिएसपी	असइ,	पुलिस, तन्नेरी			

स्रोत : पौडेल (२०७३)

माथि तालिकामा उल्लिखित पात्रका आधारमा उपन्यासमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरू रहेका छन् । शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषिक संवादलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

४.४.१ शिक्षित पात्रको भाषा

- (क) “जुठाभाँडा भनेको महिलाकै पेवा भनेर कहाँ लेखेको छ र ? यो त लोग्नेमान्छेको शासनले बनाएको अनि चलाएको थिति न हो” (पृ. १९१) ।
- (ख) “विवाहलाई हामीले यौन आवश्यकताको परिपूर्ति मात्रको रूपमा बुझ्ने गल्ती भने गर्नुहुन्छ । बरु विवाहपछि हामीले गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्वलाई ध्यान दिएर त्यसलाई पूरा गर्न सक्ने अवस्था भएमा मात्र हामीले एकआपसमा विवाहबारे सोच्न र अधि बढ्न जाती हुन्छ” (पृ. ३१२) ।
- (ग) “विनय सर, के हाम्रो साथीलाई प्रशासनले सजिलै छोडिदेला त ? तपाईंलाई कस्तो लाग्छ ?” (पृ. ८७)
- (घ) “तपाईंजस्तो मान्छेले पनि छोरी पढाउँदिन भन्न मिल्छ र दाइ” (पृ. ९५) ।

उपर्युक्त अभिव्यक्तिहरू नम्रता पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन् । जसमध्ये ‘क’ मा नम्रताले भनेकी छिन् ‘जुठाभाँडा भनेको महिलाकै पेवा हो भनेर कहाँ लेखेको छ र, यो त लोग्नेमान्छेको शासनले बनाएको अनि चलाएको थिति न हो ।’ नम्रता एक शिक्षित पात्र हो । यसमा उनले अधिकार र शासनका कुरा गरेकी छिन् । सबै काम समान हुन्छ । कामको आधारमा महिला र पुरुषमा विभेद गर्नु हुँदैन भन्ने उनको तार्किक र बौद्धिक

विचार छ । यस आधारमा नम्रता शिक्षित पात्र हो । 'ख' मा विवाहलाई यौन आवश्यकताको लागि मात्र सोच्नु हुन्न, विवाहपछिको कर्तव्य र दायित्वलाई पूरा गर्न सक्ने भएमात्र गर्नुपर्छ भन्ने तार्किक कुरा गरेकी छिन् । त्यसैले नम्रता तार्किक, बौद्धिक र शिक्षित पात्र हुन् ।

'ग' मा विनयसँगको संवाद छ । 'विनय सर, के हाम्रो साथीलाई प्रशासनको सजिलै छोडिदेला त ? तपाईंलाई कस्तो लाग्छ' भन्ने संवाद बोलेकी छिन् । यसमा आदरार्थी शब्द 'तपाईं' प्रयोग गरेर बोलेकी छिन् । नम्रताले शिष्ट, मानक र औपचारिक भाषाको प्रयोग गरेकी छिन् । त्यसैले नम्रता शिक्षित पात्र हुन् ।

'घ' मा किस्नेसँगको संवाद छ । 'तपाईंजस्तो मान्छेले पनि छोरी पढाउँदिन भन्न मिल्छ दाइ' भनेकी छिन् । यसमा नम्रताले छोराछोरी समान हुन् भन्ने धारणा व्यक्त गरेकी छिन् । किस्नेलाई छोरीलाई पढाउन आग्रह गरेकी छिन् । त्यस्तै दाइलाई 'तपाईं' आदरार्थी शब्दले सम्बोधन गरेकी छिन् । त्यसैले औपचारिक मानक भाषाको प्रयोग र व्यवहारका आधारमा नम्रत शिक्षित पात्र हुन् ।

(क) "म विनय शर्मा हुँ । यही स्कूलमा पढाउँछु" (पृ. २००) ।

(ख) "म त स्कूलको मास्टर मेरो त अलिक मिल्दैन होला कि कमरेड" (पृ. ८६) ।

(ग) "बस्ने त हो दाइ तर म भोलिको स्कूल भेट्न आजै गाउँ जानैपर्छ" (पृ. ८८) ।

उपर्युक्त अभिव्यक्तिहरू विनय पात्रद्वारा प्रयोग गरिएका हुन् । उदाहरण 'क' मा आफ्नो परिचय दिएको छ । 'म विनय शर्मा हुँ । यही स्कूलमा पढाउँछु' भनेको छ । यसमा विनयले आफू स्कूलको शिक्षक भएको जानकारी गराएको छ । आफ्नो परिचय स्पष्ट र औपचारिक ढङ्गले दिएको छ । त्यसैले शिक्षक विनय शिक्षित पात्र हो । 'ख' मा विनयले म त स्कूलको मास्टर मेरो त अलिक मिल्दैन होला कि कमरेड' भनेको छ । यसमा स्कूलको शिक्षक भएकाले बाहिर जान मिल्दैन भनेको छ । अभिव्यक्तिको क्रममा सरल र मानक भाषाको प्रयोग गरेको छ । 'ग' मा बस्ने त हो दाइ तर म भोलिको स्कूल भेट्न आजै गाउँ जानैपर्छ' भन्ने संवाद बोलेको छ । यसमा पनि स्कूलका लागि

आजै जानुपर्छ भन्ने अभिव्यक्ति दिएको छ । विनयले शुद्ध, मानक र औपचारिक भाषको प्रयोग गरेको छ, यस आधारमा विनय शिक्षित पात्र भएको पुष्टि हुन्छ ।

(क) “वाई द वे अफिसम्म आइहालनुभो भेट पनि भैहाल्यो । मिस कसको खोजमा हिँडनुभएको हो र” (पृ. १००) ।

(ख) “तर माइन्ड नगर्नुहोला यो त हाम्रो डिप्टी हो भनेर सम्झिदिनु होला ....” (पृ. १७७) ।

(ग) “लौ यहाँ सही गर्नुहोस् त बैनी .... के गर्ने अफिसियल काम” (पृ. १७७) ।

उपर्युक्त कथनहरू डिएसपी पात्रद्वारा अभिव्यक्त गरिएका हुन् । जसमध्ये ‘क’ मा नम्रतासँगको संवाद छ । ‘वाई द वे अफिससम्म आइहालनु भो भेट पनि भैहाल्यो, मिस कसको खोजमा हिँडनुभएको हो र’ भनेको छ । यसमा डिएसपीले ‘वाई द वे’ ‘अफिस’ ‘मिस’ जस्ता अङ्ग्रेजी शब्द बोलेको छ । त्यस्तै नम्रतालाई ‘मिस कसको खोजमा हिँडनुभएको हो’ भन्ने आदरार्थी भाषा बोलेको छ । यस आधारमा डिएसपी शिक्षित पात्र हो । ‘ख’ मा ‘तर माइन्ड नगर्नुहोला यो त हाम्रो डिप्टी हो भनेर सम्झिदिनुहोला’ भन्ने संवाद छ । यसमा पनि ‘माइन्ड’ अङ्ग्रेजी र ‘डिप्टी’ हिन्दी भाषाका शब्द प्रयोग गरेको छ । साथै डिएसपीले स्पष्ट र सिधा भाषा प्रयोग गरेको छ । ‘ग’ मा डिएसपीको नम्रतासँगको संवाद छ । ‘लौ यहाँ सही गर्नुहोस् त बैनी के गर्ने अफिसियल काम भन्ने संवाद बोलेको छ । यसमा डिएसपीले औपचारिक र शिष्ट भाषा बोलेको छ । त्यसैले डिएसपी शिक्षित पात्र हो ।

४.४.२ अशिक्षित पात्रको भाषा

(क) “उ बाउलाई देउ । अब कतिबेर लाउच्च र ? म यौछिनमा तपैसँग खान्चु” (पृ. १९०) ।

(ख) “ए हजुर, मलाई के था भओ छ र के भनम् तो नि ? आफूले जान्या कुरो त भनै नि हउर” (पृ. ८) ।

(ग) “ओई अइमई केको निदाको भान पारिचस् र हो ? होलान् ए तँसँग त ठुटामुटा निकाल्” (पृ. २०) ।

- (घ) “अब क्याने भनेर ट डिनमा अलि राम्ररी सल्लाह अरम्लानि जेठाबा पैले खान्की-सान्की नि खाम् केरे” (पृ. ३३) ।
- (ङ) “आम्न टो ब्यानै भाट खानै आइपुउने भन्या हो केरे भटिस्ले के के किन्ने भनेर टेसैमा अलमल अरेटनी” (पृ. २६८) ।
- (च) “भनेको मान्नुहोस् बैनी हस्पताल जाम् । डाउडरले जाँचेर दबाइ पानी खान दिए छिट्टै जाती हुन्थ्यो कि” (पृ. २९०) ।
- (छ) “किन हुन्थ्यो र, गाम्भरिआ मन्चे बटुलेर किन हाम्रो विरोद् अरिचस् भन्ते केरे ...” (पृ. २६६) ।

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये ‘क’ मा लिखेको संवाद छ । ‘उ बाउलाई देउ अब कतिबेर लाउच्च र म यौछिनमा तपैसँग खान्चु’ भन्ने अभिव्यक्ति दिएको छ । यसमा लिखेले आफ्नो बुवालाई अनादरार्थी शब्द ‘उ बाउलाई’ भनेको छ । त्यस्तै अशुद्ध र अमानक भाषा बोलेको छ । लाग्छलाई ‘लाउच्च’ खान्छुलाई ‘खान्चु’ जस्ता स्थानीय कथ्य भाषाका शब्द बोलेको छ । त्यसैले लिखे अशिक्षित पात्र हो । ‘ख’ मा पनि लिखेको संवाद छ । ‘ए हउर मलाई के था भओ छ र भनम् तो नि’ भन्ने संवाद बोलेको छ । हजुरलाई ‘हउर’ भएकोलाई ‘भको’ भनेको छ । लिखेको भाषामा अमानक, अनौपचारिक र स्थानीय भाषाको प्रयोग पाइन्छ । त्यसैले लिखे अशिक्षित पात्र हो ।

‘ग’ मा चाउरेको चाउरीसँगको संवाद छ । ‘ओई अइमई, के को दाको भान पारिचस् र हो होलान् ए तँसँग त ठुटामुटा निकाल’ भनेको छ । यसमा अशिक्षित पात्र चाउरेले श्रीमतीलाई ‘आइमाई’ भनेर बोलाएको छ । त्यस्तै ‘तिमी’ भन्नुपर्नेमा ‘तँ’ निम्न आदरको प्रयोग गरेको छ । त्यस्तै बोलीमा कथ्य भाषाको पनि प्रयोग गरेको छ । शुद्ध र मानक भाषा बोलेको छैन । त्यसैले चाउरे अशिक्षित पात्र हो । ‘घ’ मा दुर्गेको संवाद छ । ‘अब क्याने भनेर ट डिनमा अलि राम्ररी सल्लाह अरम्लानी’ भन्ने संवाद छ । जसमा दुर्गेले स्थानीय कथ्य भाषा प्रयोग गरेको छ । दिनमा भन्नुपर्नेमा ‘डिनमा’ गरौंला भन्नुपर्नेमा ‘अरम्ला’ खाउँ भन्नुपर्नेमा ‘खाम्’ जस्ता अमानक शब्द बोलेको छ । त्यसैले दुर्गे पनि अशिक्षित पात्र हो । ‘ङ’ मा पनि दुर्गेको ‘आम्न टो ब्यानै भाट खानै आइपुउने

भन्यो हो केरे' भन्ने संवाद छ । जसमा दुर्गेले आउनलाई 'आम्न' बिहानलाई 'ब्यानै' त्यसैलाई 'टेसै' जस्ता अमानक र स्थानीय कथ्य भाषाका शब्द बोलेको छ । यस आधारमा दुर्गे अशिक्षित पात्र हो ।

'च' मा किस्नेको 'भनेको मान्नुहोस् बैनी हस्पताल जाम डाउडरले जाँचेर दबाइपानी खान दिए छिट्टै जाती हुन्थ्यो कि' भन्ने संवाद छ । यसमा किस्नेको भाषा सचेत र आदरार्थी भए पनि शुद्ध र मानक भाषा बोल्न सकेको छैन । अस्पताललाई 'हस्पताल' डाक्टरलाई 'डाउडर' जस्ता अमानक शब्द बोलेको छ । यस आधारमा किस्ने अशिक्षित पात्र हो । 'छ' मा चाउरीको 'किन हुन्थ्यो र गाम्भरिआ मन्चे बटुलेर किन हाम्रो विरोद् अरिचस् भन्ते केरे' भन्ने संवाद छ । यसमा पनि चाउरीले स्थानीय कथ्य भाषा बोलेकी छिन् । गाउँभरिकालाई 'गाम्भरिआ' मान्छेलाई 'मन्चे' विरोधलाई विरोद् जस्ता अमानक शब्द बोलेकी छिन् । त्यसैले चाउरी अशिक्षित पात्र हुन् ।

४.५ सारांश

यस अध्यायमा *तपन* उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको छ । पात्रहरूले वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको छ । वर्गका आधारमा पात्रहरूलाई उच्च, मध्यम र निम्न गरी वर्गीकरण गरिएको छ । उच्च वर्गका पात्रको भाषामा हैकम, आदेश र हेपाहा प्रवृत्ति पाइन्छ । त्यस्तै आदरार्थी र मानक भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । मध्यम वर्गका पात्रले औपचारिक, मानक, शिष्ट र व्यावहारिक किसिमको भाषा प्रयोग गरेका छन् । निम्न वर्गका भाषामा चाकडी, चाप्लुसी, स्तूति, अशिक्षा, अमानक र अनौपचारिकता पाइन्छ । लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष पात्रले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको छ । महिला पात्रको भाषामा कोमलता, माधुर्य, माया, ममता र सरलता पाइन्छ भने पुरुष पात्रको भाषामा साहस, वीरता, रुखोपन, निर्देशन जस्ता विशेषता पाइन्छन् । उमेरका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रको भाषाको अध्ययन गरिएको छ । बाल पात्रले प्रयोग गरेको भाषामा सरलता, कोमलता, निश्छलता पाइन्छ । युवा पात्रको भाषामा कोड मिश्रण, शृङ्गार, प्रतीकात्मकता पाइन्छ । त्यस्तै प्रौढ पात्रले परिपक्व, मानक र स्तरीय

भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने वृद्ध पात्रले जीवनको लामो अनुभवसहितका उखानटुक्का, थेगोसहितको भाषा प्रयोग पाइन्छ । त्यस्तै धर्म, संस्कृति र उपदेशमूलक भाषा पनि वृद्ध पात्रले प्रयोग गरेको पाइन्छ । शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको छ । शिक्षित पात्रले मानक, औपचारिक, तार्किक तथा सर्वस्वीकार्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् । अशिक्षित पात्रले कथ्य, अनौपचारिक र अमानक भाषा प्रयोग गरेका छन् ।

अध्याय पाँच

तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन

५.१ तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन

विषयवस्तु प्रस्तुतीकरणको माध्यम भाषा हो । तपन उपन्यासमा ग्रामीण जीवनका घटना, परिवेश, जात, धर्म र संस्कृतिका विषयलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । यी विभिन्न सामाजिक घटनाहरूलाई आत्मपरक, विवरणात्मक र तार्किक शैलीको माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । विषयवस्तुअनुकूल भाषा पनि प्रभावकारी र आकर्षक रहेको छ । उपन्यासको भाषालाई सुन्दर र प्रभावकारी बनाउन विम्ब प्रतीक, अलङ्कार, विचलन, क्षेत्रीयता, उखानटुक्का र काव्यात्मकताको प्रयोग गरिएको छ । कृतिको उत्कृष्टता र प्रभावकारिता त्यसभिन्न प्रयोग गरिएको भाषाले निर्धारण गर्दछ । कृतिभिन्न रहेको भाषाले उक्त कृतिको मूल्य प्रदान गरेको हुन्छ । कृतिको भाषा के कस्तो छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्न कृतिको भाषाशैलीको अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ । भाषामा प्रयोग गरिएका विम्ब प्रतीकले सङ्केत सूचकको काम गर्दछ । अलङ्कारले भाषिक सौन्दर्य र रागात्मकता बढाएको हुन्छ । उखानटुक्काले मौलिकता र स्वाभाविकताको सङ्केत गर्दछ । क्षेत्रीयताले भूगोल र आञ्चलिकतालाई प्रस्तुत गर्दछ । भाषिक विचलनले भाषामा अन्तर लय ल्याउँछ । त्यस्तै काव्यात्मकताले भाषामा रागात्मकता, श्रुति माधुर्य ल्याउने काम गर्दछ ।

प्रस्तुत तपन उपन्यासको भाषा प्रभावकारी र आकर्षक बनाउन विम्ब प्रतीक, अलङ्कार, विचलन, क्षेत्रीयता, उखानटुक्का र काव्यात्मकताको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा यिनीहरूको प्रयोग भएका उदाहरणहरू यसप्रकार प्रस्तुत गरिन्छ :

५.१.१ विम्ब प्रतीक

कृतिमा व्यक्त गरिएको भाव संगसंगै पाठकको मनस्थितिमा उत्पन्न हुने भावसंग सम्बन्ध राख्ने विचारलाई विम्ब प्रतीक भनिन्छ । उपन्यासमा भाषामा पनि विम्ब प्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । विम्ब प्रतीकयुक्त केही उदाहरणहरू यसप्रकार रहेका छन् :

- १) रिजालले ओठमाथिका मुसाका पुच्छरजस्ता मसिना तर लामा जुँगा बटारेर अभ्
तिखा पार्न खोज्यो (पृ. ४८)
- २) घरभित्र चुक घोप्ट्याएको जस्तो अँध्यारो मात्र थियो (पृ. २०) ।
- ३) सिन्खोस्टो कुरालाई नि पहरा बनाउन हुन्न के बटारेबा (पृ. ३६) ।
- ४) चाउरेले बटारेलाई वचनका तातो पनिचोले डाम्यो (पृ. ३६) ।
- ५) आफ्नो आडमा कन्याएर छारो उराम्डा नि कटि आनन्न मानिचौ ट नि (पृ. ३७) ।
- ६) टाढा कतैतिर दुर्गेले भिनो मसिनो उज्यालो देख्न खोज्यो (पृ. ३९) ।

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा विम्बप्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । ओठ माथिका मुसाका पुच्छर, चुक घोप्ट्याएको जस्तो अँध्यारो, सिन्खोस्टो कुरा, वचनको तातो पनिचोले डाम्यो, आडमा कन्याएर छारो उराम्डा नि जस्ता पदपदावलीमा विम्ब प्रतीकको प्रयोग पाइन्छ । विम्ब प्रतीक कतै मानसिक प्रतिविम्बका र प्रतिछविका रूपमा प्रयोग पाइन्छ भने कतै रूपान्तरण, रूप विन्यास र व्यञ्जनका रूपमा समेत प्रयोग पाइन्छ । प्रतीकले भाषालाई व्यञ्जनार्थक बनाएको पाइन्छ ।

५.१.२ अलङ्कार

अलङ्कार भाषाको गहना हो । अभिव्यक्तिलाई सुन्दर, माधुर्य र ओजपूर्ण बनाउन अलङ्कारको प्रयोग गरिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासको भाषामा कहीं कतै उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ । जसले उपन्यासको भाषालाई सुन्दर बनाएको छ । उपन्यासमा प्रयोग भएका उपमा अलङ्कारका केही उदाहरणहरू यसप्रकार छन् :

- १) आगोको तातो भुङ्ग्रोमा खसेओ भैं लाइच्च (पृ. ३८०) ।
- २) आकाश छोएभैं गरेर बसेको बादलले ढाकेको अग्लो लेख (पृ. ३४) ।
- ३) अब त सुनको टुक्रो जस्तो भो नि यो जिमि त (पृ. ३५)
- ४) पिपलको पातभैं गाउँघरमा यताउता नाचिरहन्छन् बटारे (पृ. ३७) ।

माथि उल्लिखित उदाहरणमा भुङ्ग्रोमा खसेभैं आकाश छोए भैं, सुनको टुक्रो जस्तो, पिपलको पात भैं जस्ता उदाहरणमा उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ ।

शब्द अलङ्कारको तुलनामा अर्थ अलङ्कारको बढी प्रयोग गरिएको छ । यी उदाहरणहरूमा एउटा वस्तुलाई अर्को वस्तुको नजिकमा राखेर समानता देखाइ दाँजिएको हुनाले उपमा अलङ्कारको प्रयोग भएको छ ।

५.१.३ विचलन

भाषाको मानक स्वरूपमा देखिने भिन्नता नै विचलन हो । अभिव्यक्तिलाई आकर्षक बनाउन यसको प्रयोग गरिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासको भाषामा व्याकरणिक विचलनको प्रयोग पाइन्छ (स्थलगत अध्ययन, २०७४) । उपन्यासको भाषामा प्रयोग भएका व्याकरणिक विचलनका केही उदाहरणहरू यसप्रकार रहेका छन् :

- १) बोरामा कोच यो मुईलाई (पृ. ९) ।
- २) धानभन्दा माटाको रङ बढी देखिएको छ फाँटमा (पृ. ३४) ।
- ३) उछिन र पाछिन अर्दै रोपाइ चलिन्जेल कल्लेरी फाँटमै बास हुन्थ्यो यो गामको (पृ. ३५) ।
- ४) नाम बटारे हो गाउँलेले जुराएको (पृ. ३७) ।
- ५) बटारेले पनि सक्दो सिस्नु पानी लगायो रिजाललाई (पृ. ३९) ।

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा व्याकरणिक विचलन भएको छ । मानक नेपालीमा कर्ता, कर्म र क्रियाको संयोजन हुनुपर्नेमा यसको भङ्ग भएको छ । जस्तै : 'बोरामा कोच यो मुईलाई' भन्ने वाक्य यो मुईलाई बोरामा कोच भन्ने हुनु पर्थ्यो । सर्जकले उपन्यासमा मानकतामा क्रमभङ्गता देखाउन वा असावधानीका कारण भाषामा व्याकरणिक विचलन भएको पाइन्छ ।

५.१.४ क्षेत्रीयता

कुनै निश्चित क्षेत्र विशेषमा बोलिने भाषालाई क्षेत्रीयता भनिन्छ । प्रस्तुत *तपन* उपन्यासमा पर्वत, बाग्लुङतिर बोलिने पर्वती खसानी भाषिकाको प्रयोग गरिएको छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । उपन्यासमा प्रयोग भएका भाषिकाका केही उदाहरणहरू यसप्रकार रहेका छन् :

- १) आमन टो व्यानै भाट खानै आइपुउने भन्या हो केरे (पृ. २६८) ।
- २) भ्यान तिनै बटारे जेठाउ सोधन आइते (पृ. २६८)
- ३) मौजुले त साँच्चै नै मन डरो अरैरै बोलेइ किं के हो भन्या (पृ. २७०) ।
- ४) नपुए, जाँ पुइएका ट्यै बस्ती ट हो नि, हाम्लाई के भो र ठुलुला हुटुल चाइन्न के रे (पृ. ११५) ।
- ५) हे, अन्त्याणि तिमेर त गाम छोरेर भागे हो भन्ने सुनित्ते त (पृ. १२३)
- ६) छोरा मुन्छेले त देश खाइर सेख हुनुपछै, अन्त्याणि पो दिमाखाँ अक्किल र वृद्धि आमच त (पृ. २५) ।

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा भाषिकाको प्रयोग गरिएको छ । यी कथनहरूमा व्यानै, आइपुउने, भ्यान, आइते, मौजु, हुटुल, अन्त्याणि, तिमेर, आमच, मुन्छे जस्ता भाषिकाका शब्द प्रयोग गरिएका छन् । उपन्यासको विषयवस्तुलाई जीवन्त बनाउन र सम्बन्धित ठाउँको भाषाको बारेमा जानकारी गराउन भाषिकाको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

५.१.५ काव्यात्मकता

भाषामा लयात्मकता, श्रुति मधुरता हुनु काव्यात्मकता हो । प्रस्तुत उपन्यास गद्य भाषामा लेखिएको भए पनि कहीं कतै पद्य भाषाको पनि प्रयोग गरिएको छ । जसले उपन्यासको भाषालाई मिठासपूर्ण बनाएको छ । उपन्यासमा प्रयोग भएका काव्यात्मकताका केही उदाहरणहरू यसप्रकार छन् :

- १) रगत चल्छ श्रम चल्छ, सीप चल्दछ,
तर पनि किन हाम्रो पानी चल्दैन ?
- २) यो कस्तो हो चालचलन, कस्तो रिवाज हो ?
मान्छे मान्छे बिच पनि किन भेदभाव हो ?
संविधानमा कानुनमा सबथोक ढल्दछ ?
तर पनि कुचलन यो किन ढल्दैन ? (पृ. ३६९)
- ३) तिमी साथ देऊ मलाई, हाम्रो यात्रा दह्रो हुन्छ ।

यो वचन भयो तिमिलीलाई थाकेँ म भन्ने छैन ।।

- ४) घामको लालीमा टिप्न मन सानो गर्न हुन्न,
इन्द्रेणी सिउरिने मन निराश पार्न हुन्न,
तिमी हात देऊ मलाई म दिन्छु हात तिमिलीलाई ।
यो वचन भयो तिमिलीलाई हारें म भन्ने छैन (पृ. ३९०) ॥

माथि उल्लिखित उदाहरणहरूमा रगत चल्छ, श्रम चल्छ, सीप चल्छ, जस्ता अनुप्रास मिलाइएको छ । भाषामा श्रुति मधुरता, लयात्मकता मिलाइएको छ । जसले गर्दा उपन्यासको भाषाशैली मिठासपूर्ण र गेयात्मक भएको छ ।

५.१.६ उखानटुक्का

उखानटुक्काको भाषालाई मौलिक, जीवन्त र प्रभावकारी बनाउँछ । *तपन* उपन्यासमा प्रशस्त मात्रामा उखानटुक्काको प्रयोग गरिएको छ (स्थलगत अध्ययन : २०७४) । उपन्यासमा प्रयोग भएका केही उखानटुक्काहरूलाई उदाहरणका रूपमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- १) देश हेच्यो र मुख फेच्यो (पृ. ३१) ।
- २) हउनीलाई भन्दा देखेलाई लाज (पृ. ४०) ।
- ३) जता काफल पाके उतै चरी नाचे (पृ. ५२) ।
- ४) बाउआमाको मया छोछोरीमाथि छोछोरीया मया कुन्नि के माथि (पृ. १८९) ।
- ५) तातै खाम् जल्दै मरम् (पृ. २०८) ।

उपन्यासमा प्रयोग भएका उल्लिखित उखानहरू मौलिक र जीवन्त छन् । जीवन जगत्को अनुभवले खारिएका कथनले अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी बनाउने काम गरेको छ । उखानटुक्काको प्रयोगले भाषाशैलीलाई व्यङ्ग्यार्थ बनाएको छ ।

निष्कर्षमा *तपन* उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषा सरल, सहज र सम्प्रेष्य र रहेको छ । चार नम्बर प्रदेशको पर्वत, बाग्लुङ जिल्लालाई मुख्य परिवेश बनाएको यस

उपन्यासमा त्यस क्षेत्रको स्थानीय भाषिकाको प्रभाव परेको छ । आञ्चलिक विशेषतालाई मौलिक रूपमा झल्काउन पनि यो उपन्यास सफल भएको छ । भाषामा आवश्यकता र परिस्थितिअनुसार कोडमिश्रणका रूपमा हिन्दी, अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग पाइन्छ । उखानटुक्का, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कारको प्रयोगले भाषालाई थप आकर्षक तुल्याएको छ । स्थानीय कथ्य भाषिकाको प्रयोगका साथै पात्रगत विविधताका आधारमा भाषिक विविधता रहेको पाइन्छ । प्रथम र तृतीय पुरुष शैलीको प्रयोग गरिएको यस उपन्यासमा १५ टुक्के शीर्षक र ४१९ पृष्ठ सङ्ख्या रहेका छन् ।

५.२ पाठक वर्गबाट सङ्कलित अभिमत विश्लेषण

सामान्य अर्थमा नयाँ कुराको खोजी गर्ने कार्यलाई अनुसन्धान भनिन्छ । नयाँ तथ्य पत्ता लगाउन वा पुरानै तथ्यको पुनरावलोकन र पुनर्व्याख्या गर्न अनुसन्धान गरिन्छ । उक्त कुरालाई प्रस्ट पार्न अर्थात् पुष्टि गर्नका लागि प्रस्तुत अध्ययन *तपन* उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । यो अध्ययन पुस्तकालयीय अध्ययनमा केन्द्रित रहे पनि यसलाई क्षेत्र अध्ययनको रूपमा समेत लिइएको छ । प्रस्तुत अध्ययनलाई शोधार्थीले मात्र अध्ययन विश्लेषण गर्दा शोधकार्य विश्वसनीय र वैध नहुने भएकाले यसलाई विश्वसनीय बनाउन सभाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक ज्ञान भएका र *तपन* उपन्यास अध्ययन गरेका बिसजना पाठकलाई राखेर प्रश्नावली निर्माण गरी छलफल गरिएको छ । अनुसन्धेय विषयमा छलफल गर्न नमुना छनोटका सम्पूर्ण व्यक्तिलाई मिति २०७४/०९/१६ गतेका दिन त्रि.वि. प्राङ्गणमा उक्त अनुसन्धानको विषयवस्तु र समग्र उद्देश्य र औचित्यमाथि छलफल गरियो । पाठकहरूको राय सङ्कलन गर्नका लागि प्रश्नावलीको निर्माण गरी पाठकहरूका सुझावहरू सङ्कलन गरिएको छ, जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

प्रश्नावलीमा प्रस्तुत *तपन* कुन प्रकृतिको उपन्यास हो भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका बिसजना पाठकहरूका अलग-अलग अभिमत प्राप्त भएका छन् । जसमा पाँचजनाले सामाजिक यथार्थवादी, तिनजनाले विसङ्गतिवादी र बाह्रजनाले

प्रगतिवादी उपन्यास भनेका छन् । पाठक प्रतिक्रिया र अनुसन्धेय उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण गर्दा प्रस्तुत उपन्यासलाई प्रगतिलादी उपन्यासका रूपमा लिन सकिन्छ ।

तपन उपन्यासको केन्द्रीय स्थलगत परिवेश कुन ठाउँ रहेको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका पाठकका अलग-अलग विचार प्रस्तुत गरिएका छन् । जम्मा बिसजना पाठकहरूमध्ये चारजनाले बाग्लुङ, दुईजनाले म्याग्दी र चौधजनाले पर्वत भनेका छन् । उपन्यासको कथावस्तु पर्वत जिल्लाको सेरोफेरोमा रहेकाले प्रस्तुत उपन्यासको केन्द्रीय स्थलगत परिवेशका रूपमा पर्वत जिल्लालाई लिन सकिन्छ ।

तपन उपन्यासमा उच्च वर्गका पात्रका रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका बिसजना पाठकले अलग अलग विचार अभिव्यक्त गरेका छन् । जसमा सोह्रजनाले रिजाल, रिजाल्नी, पण्डित, पण्डित्नी, सिडियो, डिएसपीलाई र चारजनाले यिनका अतिरिक्त विनय, शशी, नम्रता र हेडसरलाई समेत लिएका छन् । समग्र उपन्यासको अध्ययन गर्दा र बढी पाठकको अभिमतका आधारमा उपन्यासका उच्च वर्गीय पात्रहरू रिजाल, रिजाल्नी, पण्डित, पण्डित्नी, सिडियो, डिएसपी हुन् ।

कस्तो भाषालाई मध्यम वर्गको भाषाका रूपमा लिन सकिन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूले एउटै विचार अभिव्यक्ति गरेका छन् । मध्यम वर्गको भाषा औपचारिक, मानक, शिष्ट, स्तरीय, व्यावहारिक किसिमको रहेको छ । मध्यम वर्गीय भाषा उच्च आदरार्थीरहित समान व्यवहार मूल हुन्छ ।

निम्न वर्ग र उच्च वर्गको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूले प्रायः एउटै विचार दिएका छन् । निम्न वर्गका भाषामा चाकडी, चाप्लुसी, स्तूति, अशिक्षा, अमानक र अनौपचारिकता पाइन्छ भने उच्च वर्गको भाषामा उच्च आदरार्थी, औपचारिकता, धाक, धम्की, रवाफ, हेला, घृणा आदि जस्ता विशेषताहरू पाउन सकिन्छ ।

पात्र विश्लेषणका कुन कुन कुरालाई आधार बनाएर समग्र उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गर्न सकिन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा पनि सम्पूर्ण सहभागीहरूको एउटै विचार अभिव्यक्त भएको छ । समाज भाषाविज्ञानका विविध आधारमध्ये पात्र वर्गीकरणका लागि वर्ग, लिङ्ग, उमेर, शिक्षालाई मुख्य आधारको रूपमा लिइएको छ ।

तपन उपन्यासमा शिक्षित पात्रको रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागी अर्थात् नमुना छनोटका व्यक्तिहरूले अलग अलग विचार प्रस्तुत गरेका छन् । जसमा पन्ध्रजनाले नम्रता, रिजाल, खनाल, पण्डित, पण्डित्नी, शशी, विनय, वर्षालाई लिएका छन् भने पाँचजनाले सिडियो, डिएसपी, लिखे, किस्नेलाई लिएका छन् ।

शिक्षित र अशिक्षित पात्रको भाषिक संवादमा पाइने मुख्य अन्तर के हो भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूको एउटै विचार आएको छ । *तपन* उपन्यासमा शिक्षित पात्रका संवादमा शिष्ट, सभ्य, मानक, स्तरीय र औपचारिक भाषाको प्रयोग पाइन्छ भने अशिक्षित पात्रको भाषामा अमानक, अशिष्ट, अनौपारिक र भाषिकाको समेत प्रयोग पाउन सकिन्छ ।

महिला र पुरुषको भाषामा कसको सहभागिता बढी रहेको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका बिसजना पाठकमध्ये दुईजनाले महिला र पुरुषको बराबर सहभागिता रहेको कुरा प्रस्तुत गरेका छन् भने अठारजनाले महिलाको तुलनामा पुरुषको सहभागिता बढी रहेको विचार अभिव्यक्त गरेका छन् । सम्पूर्ण पाठकका विचार र उपन्यासको गहन अध्ययन गर्दा महिलाको तुलनामा पुरुषको सहभागिता नै बढी रहेको पाइन्छ ।

प्रौढ र वृद्धको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका बिसजना पाठकले एउटै विचार दिएका छन् । प्रौढ पात्रको भाषामा व्यावहारिकता, शिष्टता र मानकता पाइन्छ भने वृद्ध पात्रको भाषामा उपदेश, अर्ती

ईश्वरीय भक्ति भाव जीवन मरणका कुराहरू पाइन्छन् । यी दुवै पात्रको भाषामा व्यावहारिक र परिपक्व हुन्छ ।

तपन उपन्यासमा युवा पात्रको रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ : उक्त प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी पाठकहरूका अलग-अलग विचार प्राप्त भएका छन् । जसमा छजना पाठकले चाउरे, रिजा, खनाल, छविलाललाई भनेका छन् भने चौधजनाले लिखे, नम्रता, शशी, विनय, पुलिस र तन्नेरीलाई युवा पात्र भनेका छन् । सहभागीको विचार र उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण गर्दा चौधजना पाठकले अभिव्यक्त गरेका पात्रहरूलाई नै युवा पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ।

उपन्यासको कथावस्तु कुन पात्रको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा पाँचजनाले पण्डित, रिजाल र चाउरेको केन्द्रीयतामा र पन्ध्रजना पाठकले लिखे र नम्रताको केन्द्रीयतामा समग्र उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको विचार प्रस्तुत गरेका छन् । समग्र पाठकको अभिमत विश्लेषण गर्दा लिखे र नम्रताको केन्द्रीयतामा *तपन* उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको पाइन्छ ।

तपन उपन्यासले दिन खोजेको मुख्य सन्देश के हो भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण बिसजना सहभागीहरूको एउटै विचार प्राप्त भएको छ । पाठकको अभिमत र वर्गीय विभेद र जातीय भेदभाव अन्त्य गर्नु उपन्यासको मुख्य उद्देश्य हो । त्यस्तै छुवाछुत अन्त्य गरी स्वतन्त्र आदर्श र समतामूलक समाजको निर्माण नै उपन्यासको मुख्य अभीष्ट हो ।

समग्र उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा फरक विचार आएका छन् । चारजनाले उपन्यासको मुख्य पात्र अशिक्षित भएकाले उसले बोल्ने भाषामा स्थानीय, कथ्य भाषाको प्रभाव परेको हुनाले भाषा सबैका लागि सहज, बोधगम्य नभएको विचार प्रस्तुत गरेका छन् भने बाँकी सोह्रजनाले कहीं कतै भाषिक विचलन, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार र भाषिकाको प्रयोग भए पनि समग्र उपन्यासको भाषाशैली सरल, सहज र बोधगम्य नै रहेको कुरा प्रस्तुत गरेका छन् ।

उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग के कसरी गरिएको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना छनोटका सबै सहभागीहरूले एउटै विचार व्यक्त गरेका छन् । भाषालाई मौखिक र जीवन्त बनाउनका लागि व्यावहारिक जीवनका अनुभवसँग खारिएका उखानटुक्कालाई उपन्यासमा प्रशस्त मात्रामा प्रयोग गरिएको छ ।

लिखे र नम्रतालाई वर्गीय आधारमा कुन प्रकृतिका पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सहभागी व्यक्तिहरूले फरक फरक विचार प्रस्तुत गरेका छन् । सातजनाले दुवैलाई मध्यम वर्गीय पात्रका रूपमा र तेह्रजनाले लिखेलाई निम्न र नम्रतालाई मध्यम वर्गीय पात्रका रूपमा लिएका छन् । समग्रमा लिखे निम्न वर्गीय र नम्रता मध्यम वर्गीय पात्र हुन् ।

उमेरका आधारमा कुन समूहका पात्रको बढी उपस्थिति रहेको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा नमुना सहभागी पाठकहरूले अलग-अलग विचार प्रस्तुत गरेका छन् । जसमा तिनजनाले युवा पात्रको उपस्थिति बढी, पाँचजनाले वृद्ध पात्रको र बाह्रजनाले प्रौढ पात्रको उपस्थिति बढी रहेको विचार अभिव्यक्त गरेका छन् । समग्रमा उपन्यासमा प्रौढ पात्रको उपस्थिति बढी रहेको पाइन्छ ।

तपन उपन्यासको भाषामा कुन प्रकृतिको विचलन बढी मात्रामा पाइन्छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूको एउटै विचार आएको छ । विचलनका विविध प्रकारहरूमध्ये *तपन* उपन्यासको भाषामा व्याकरणिक विचलनको बढी मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

उपन्यासको भाषामा भाषिकाको के कस्तो प्रयोग गरिएको छ भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा तिनजना सहभागीले भाषिकाको प्रयोग कहीा कतै पनि नगरेको विचार प्रस्तुत गरेका छन् भने सत्रजनाले उपन्यासको भाषामा खसानी र पर्वती भाषिकाको प्रयोग भएको छ भन्ने विचार दिएका छन् । समग्र उपन्यासको भाषालाई अध्ययन विश्लेषण गर्दा उपन्यासको भाषामा खसानी र पर्वती भाषिकाको प्रयोग पाइन्छ ।

महिला र पुरुष पात्रको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ, भन्ने प्रश्नमाथि छलफल गर्दा सम्पूर्ण सहभागीहरूको एउटै विचार अभिव्यक्त भएको छ । महिला पात्रको भाषामा कोमलता, माधुर्यता, माया, ममता, सरलता, मृदुभाषिकता पाइन्छ भने पुरुष पात्रको भाषामा कठोरता, वीरता, साहस, रुखोपन, निर्देशन जस्ता भीषक विशेषताहरू पाइन्छन् ।

समग्रमा समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा नै पाठकहरूले अभिमत दिएको पाइन्छ । प्रायः सबै पाठकबाट एउटै विचार प्राप्त भए पनि आंशिक रूपमा केही फरक मत पनि प्राप्त भएका छन् । पाठकका अभिमतको विश्लेषणबाट निष्कर्ष निकालिएको छ । जसले अनुसन्धानलाई अझ वस्तुनिष्ठ बनाउन सहयोग गरेको छ ।

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१ सारांश

सामाजिक भाषाविज्ञानको अध्ययन क्षेत्र व्यापक रहेको छ । यसका मुख्य अध्ययनका क्षेत्रहरूमा भाषिक समुदाय, भाषिक भेद, भाषा, भाषिका, द्वैभाषिकता, बहुभाषिकता, कोड परिवर्तन, कोड छनोट, कोडमिश्रण, भाषायोजना, भाषानीति, भाषा र समाजको सम्बन्ध, सङ्कलन विश्लेषण आदि रहेका छन् । यिनै क्षेत्रहरूको नजिक रहेर समाज भाषाविज्ञानले भाषाको अध्ययन गर्दछ । यी सैद्धान्तिक पक्षका आधारमा नेपाली साहित्यका कृतिहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिने भएकाले समाजभाषिक अध्ययनको औचित्य रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनलाई पूर्ण रूप दिन छ, अध्यायमा विभाजन गरी तिनीहरूलाई क्रमशः शोधको परिचय, पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप, शोधविधि र प्रक्रिया, पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषिक स्थितिको विश्लेषण, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा तपन उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन, सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता गरी व्यवस्थित गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय एकमा शोध परिचयअन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, अध्ययनको समस्या, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको औचित्य र अध्ययनको सीमाका बारेमा चर्चा गरिएको छ । अध्ययन किन र कसरी गरियो, अध्ययन कुन कुन समस्यामा केन्द्रित भएर गरिएको छ, र समग्र अध्ययनको महत्त्व के छ, जस्ता सवालहरूको जवाफ खोज्ने प्रयास गरिएको छ ।

अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक अवधारणाका सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ । जसले अध्ययनको सैद्धान्तिक रूपरेखा निर्माण गर्न सहयोग पुर्याएको छ । यस अध्यायअन्तर्गत शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित यस अध्ययन पूर्व गरिएका कार्यहरूको पुनरावलोकन गरिएको छ । यसमा शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरूको समीक्षा र शोधसमीक्षा गरी दुई छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा राखेर समीक्षा गरिएको छ । पूर्वकार्यको

अध्ययनले प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा पुऱ्याएको सहयोगको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यसका साथै समाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा, समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र, भाषिक भेद, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा पात्रगत वर्गीकरणका आधारहरूको आवश्यक विश्लेषण गरी अध्ययनको सैद्धान्तिक रूपरेखा निर्माण गरिएको छ ।

अध्याय तिनमा अध्ययन विधि र प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छ । उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनका क्रममा मुख्यतया पुस्तकालयीय अध्ययन र आंशिक रूपमा वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका क्रममा प्राथमिक स्रोत सामग्रीका रूपमा *तपन* उपन्यास र द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा उक्त अध्ययनसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू, सन्दर्भ सामग्रीहरू, लेखरचना, पत्रपत्रिका आदिको उपयोग गरी उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गरिएको छ । यसका साथै अध्ययनको ढाँचा, अध्ययनको क्षेत्र तथासङ्कको सङ्कलन, विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण तथा अध्ययनको रूपरेखाको सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय चारअन्तर्गत *तपन* उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको भाषिक प्रयोगको स्थितिबारे अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा पात्रहरूलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । वर्गीय आधारमा उच्च, मध्य र निम्न वर्गका पात्रहरूको भाषाको विश्लेषण गरिएको छ । लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष पात्रले बोलेको भाषा विश्लेषण गरिएको छ । उमेरका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रको भाषा र शैक्षिक आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रको भाषा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय पाँचमा *तपन* उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासको भाषा सरल, सहज हुनका साथै पात्रको स्तरअनुकूलको भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । साथै उपन्यासमा प्रयुक्त अलङ्कार, उखानटुक्का, काव्यात्मकता जस्ता पक्षमा पनि विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनलाई वस्तुनिष्ठ बनाउन प्रश्नावलीको माध्यमबाट बिसजना पाठकको अभिमतलाई पनि विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय छमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगितालाई प्रस्तुत गरिएको छ । समग्र अध्ययनको सारलाई सारांशमा उल्लेख गरिएको छ । चौथो र पाँचौं अध्यायअन्तर्गत गरिएका विश्लेषणको निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसरी नै अध्ययनको शैक्षणिक उपयोगिता ठम्याई बुँदागत रूपमा समावेश गरिएको छ ।

समग्रमा *तपन* उपन्यास एउटा सशक्त दलितसम्बन्धी सामाजिक उपन्यास हो । यसमा चार नम्बर प्रदेशका पहाडी जिल्ला पर्वत, बाग्लुङ्ग ग्रामीण समाजका दलित गरीबहरूले भोग्नुपरेका दुःख पीडाहरूको यथार्थ चित्रण पाउन सकिन्छ । अर्काको भारी बोकेर जीवन निर्वाह गरिरहेका चाउरे, दुर्गेका सङ्घर्षका कथा व्यथा उपन्यासमा चित्रण गरिएका छन् ।

६.२ निष्कर्ष

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा अमूल्य योगदान दिने व्यक्तित्व शरद पौडेलको *तपन* उपन्यास दलितसम्बन्धी उत्कृष्ट उपन्यास हो । यो उपन्यासले मुख्यतया: ग्रामीण समाजका दलितहरूले भोग्नु परेको दुःख, पीडा र अभावलाई नजिकबाट केलाएको छ । यो उपन्यास समाजमा घट्ने घटनालाई आधार मानेर लेखिएको उपन्यास हो । यसमा ग्रामीण परिवेशको सजिव चित्रण पाइन्छ । पुराना ग्रामीण समाजका विभेद, अपरिवर्तनीय सोच र समाजका विकृतिलाई समेटेर यो उपन्यास तयार पारिएको देखिन्छ । समाजमा रहेका शोषित र शोषक वर्गको यथार्थ चित्रण यस उपन्यासमा पाइन्छ । गरिबीको दलदलमा फसेको समाजको यथार्थ चित्रण, उच्च वर्गका मुखियाहरूले निम्न वर्गका दलित गरीबहरूमाथि गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषणको छरपस्ट चित्रण उपन्यासकारले उतारेका छन् । प्रस्तुत उपन्यास वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका दृष्टिले विभेदीकरण भएको समाजलाई देखाउन सफल देखिन्छ । उच्च वर्गले निम्न वर्गप्रति गरेको व्यवहार भाषिक व्यवहारका दृष्टिले हैकमवादी प्रवृत्ति रहेको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको निष्कर्षलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- १) तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन गरिएको,
- २) पात्रहरूको भाषालाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षालाई आधार बनाएर अध्ययन गरिएको,
- ३) वर्गका आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गका पात्रहरूको प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको,
- ४) उच्च र निम्न वर्गका तुलनामा मध्यम वर्गीय पात्रको सङ्ख्या बढी रहेको,
- ५) लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष पात्रले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको,
- ६) महिलाभन्दा पुरुष पात्र बढी रहेका,
- ७) उमेरका आधारमा बाल, युवा, प्रौढ र वृद्ध पात्रले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको,
- ८) शिक्षाका आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रले प्रयोग गरेको भाषाको अध्ययन गरिएको,
- ९) शिक्षितभन्दा अशिक्षित पात्र बढी रहेका,
- १०) शिक्षित पात्रको भाषामा पनि स्थानीय भाषिकाको प्रभाव परेको,
- ११) उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन गरिएको,
- १२) भाषिक सौन्दर्यअन्तर्गत विम्ब प्रतीक, अलङ्कार, विचलन, क्षेत्रीयता, उखानटुक्का र काव्यात्मकताको अध्ययन गरिएको,
- १३) उपन्यासमा सबैले बुझ्ने सरल भाषाको प्रयोग गरिएको,
- १४) स्थानीय भाषिका र हिन्दी भाषाका शब्दको पनि प्रयोग गरिएको,
- १५) शरद पौडेलद्वारा लेखिएको उपन्यास खासगरी ग्रामीण समाजका दलित गरीबहरूले भोग्नु परेका दुःख पीडाहरूको यथार्थ चित्रण गरिएको छ ।

६.३ उपयोगिता

प्रस्तुत *तपन* उपन्यास सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो । यस उपन्यासले समाजको यथार्थ चित्रण गरेको छ । समाजभाषिक अध्ययनले समाजको वास्तविक धरातल उभ्याएको हुन्छ । समाजभाषिक अध्ययनले समाजको वास्तविक यथार्थ चित्रण गर्दै समाज सुधारका लागि भूमिका खेल्दछ । समाजभाषिक अध्ययनले भाषाको शैक्षिक प्रयोगको क्षेत्रलाई बढाएको छ । त्यसैले *तपन* उपन्यासको अध्ययनले पनि आउँदो समयमा समाजभाषिक अध्ययन गर्न सहयोग पुग्न सक्ने देखिन्छ । भाषिक क्षेत्रमा नेपाली उपन्यासलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर, शिक्षाका आधारमा विश्लेषण गर्न सहयोग पुग्ने हुँदा समाजभाषिक अध्ययनको उपयोगिता विभिन्न क्षेत्रमा रहेको छ । त्यस्तै भावी अनुसन्धान गर्न पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण र सन्दर्भ सामग्रीहरूको रूपमा प्रयोग गर्न पनि समाजभाषिक अध्ययन उपयोगी हुन्छ । यस अध्ययनको उपयोगितालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

६.३.१ नीतिगत तह

प्रस्तुत अध्ययनको निष्कर्ष तथा अनुसन्धानबाट प्राप्त अनुभवका आधारमा समाजभाषिक अध्ययनका लागि निम्न नीति र नियमहरू निर्माण गर्न यस अनुसन्धानको उपयोगिता रहेको छ :

- (क) प्रस्तुत अध्ययनले भाषा पाठ्यक्रम निर्माण गर्न, पाठ्यसामग्री निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
- (ख) नेपाली ग्रामीण समाजको नेपाली भाषाको प्रयोग स्थिति पत्ता लगाई भाषाको आधुनिकीकरण र मानकीकरण गर्न उपयोगी देखिन्छ ।
- (ग) प्रस्तुत अध्ययनले भाषा सर्वेक्षण र भाषिक मूल्याङ्कनमा पनि उपयोगी हुने देखिन्छ ।

- (घ) नेपाली भाषाका विभिन्न भाषिकाहरूको पहिचानका साथै तिनीहरूको भाषिक स्थिति पत्ता लगाई भाषा लोप र भाषिक मृत्युबाट भाषालाई जोगाई भाषा संरक्षणमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
- (ङ) शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई समाज भाषाविज्ञानको परिचय, सिद्धान्त तथा क्षेत्रबारे जानकारी प्राप्त गर्न उपयोगी देखिन्छ ।
- (च) प्रस्तुत समाजभाषिक अध्ययनले कुनै पनि कृतिमा रहेको वास्तविक सामाजिक धरातललाई चिनाउन सघाउने भएकाले समाज सुधारका लागि यस किसिमका अनुसन्धानहरू उपयोगी देखिन्छन् ।

६.३.२ प्रयोगगत तह

तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययनको प्रयोगगत तहलाई हेर्दा यसले आगामी दिनहरूमा विभिन्न कृतिहरूको सामाजिक कोणबाट अध्ययन गर्न सहयोग गर्ने देखिन्छ । भाषिक कोणबाट उपन्यासलाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक आधारमा छुट्याउन सहयोग गर्ने देखिन्छ । यस बाहेकका प्रस्तुत अध्ययनले प्रयोगगत तहमा निम्नलिखित कार्य गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ :

- (क) *तपन* उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको थप अध्ययन गर्न शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई सहयोग पुग्दछ ।
- (ख) नेपाली साहित्यका कृतिहरूमा समाजभाषिक अध्ययन गर्न साहित्यकार, शिक्षाविद् तथा अध्ययनकर्ताहरूलाई सहयोग पुग्दछ ।
- (ग) विद्यार्थी र शिक्षकलाई *तपन* उपन्यासमा रहेको समाज, पात्रहरूको चरित्र चित्रण, पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषालाई वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा अध्ययन गर्न सहयोग पुग्दछ ।
- (घ) कृतिमा प्रस्तुत समाजमा रहेका सकारात्मक तथा नकारात्मक कुराहरूको अध्ययन गरी समाज सुधार गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई, बद्रीविशाल (२०७१), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अर्याल, कल्पना (२०६७), 'अविरल बग्दछ इन्द्रावती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- अवस्थी, धर्मराज (२०७१), 'झोला कथाको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ओम्हा, रामनाथ र गिरी, मधुसूदन (२०५८), *शोध सिर्जना र संस्कृत काव्यशास्त्र*, काठमाडौँ : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- ओम्हा, रामनाथ र पोखरेल, लालमणि (२०७१), *नेपाली कविता र काव्य*, काठमाडौँ : पाठशाला पब्लिकेसन ।
- ओलिया, रञ्जना (२०६७), 'अविरल बग्दछ इन्द्रावती उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खत्री, गीता (२०७२), 'लिखे उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- घिमिरे, वासुदेव (२०६५), *समाज भाषाविज्ञान*, काठमाडौँ : वाङ्मय प्रकाशन तथा अनुसन्धान केन्द्र प्रा.लि.।
- ढकाल, भानुभक्त (२०६९), 'नरेन्द्र दाइ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६७), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।
- डाँगी, दिव्यश्वरी (२०६९), 'माइतघर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- डुम्रे, राजेन्द्र (२०६५), 'बसाइँ उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

- थापा, भरना (२०७३), 'पहेंलो घाम उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- थापा, दिनबहादुर (२०६९), *समाज भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : काष्ठमण्डप पुस्तक घर ।
- पछ्याई, अजिता (२०७३), 'सल्लीपीर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६७), *साहित्यशास्त्र र नेपाली समालोचना*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- पौडेल, शरद (२०७३), *तपन*, काठमाडौं : साङ्ग्रिला पुस्तक प्रा.लि.।
- बन्धु, चूडामणि (२०७०), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, रामप्रसाद (२०७२), *भाषिक अनुसन्धान विधि परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०७४), *प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि र पौड्याल, शालिकराम (२०७२), *सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- रोका, हिक्मत (२०७०), 'मुलुकबाहिर उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६९), *सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- लिम्बू, हरिमाया मावो (२०७३), 'ऐना कथाको समाजभाषिक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

परिशिष्ट 'क'

पाठक अभिमत सङ्कलनका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली

१. तपन कुन प्रकृतिको उपन्यास हो ?
२. तपन उपन्यासमा केन्द्रीय स्थलगत परिवेश कुन ठाउँको रहेको छ ?
३. तपन उपन्यासमा उच्च वर्गका पात्रका रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ ?
४. कस्तो भाषालाई मध्यम वर्गको भाषाका रूपमा लिन सकिन्छ ?
५. निम्न वर्ग र उच्च वर्गको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?
६. पात्र विश्लेषणका कुन कुन कुरालाई आधार बनाएर समग्र उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको छ ?
७. तपन उपन्यासमा शिक्षित पात्रका रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ ?
८. शिक्षित र अशिक्षित पात्रको भाषिक संवादमा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?
९. महिला र पुरुष पात्रमध्ये उपन्यासमा कसको सहभागिता बढी रहेको छ ?
१०. प्रौढ र वृद्ध पात्रको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ ?
११. तपन उपन्यासमा युवा पात्रका रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ ?
१२. उपन्यासको कथावस्तु कुन पात्रको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ ?
१३. तपन उपन्यासले दिन खोजेको मुख्य सन्देश के हो ?
१४. समग्र उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ ?
१५. उक्त उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग के-कसरी गरिएको छ ?
१६. लिखे र नम्रतालाई वर्गीय आधारमा कुन प्रकृतिका पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ ?
१७. उमेरका आधारमा कुन समूहका पात्रको बढी उपस्थिति रहेको छ ?
१८. तपन उपन्यासको भाषामा कुन प्रकृतिको विचलन बढी पाइन्छ ?
१९. उक्त उपन्यासको भाषामा भाषिकाको के कस्तो प्रयोग गरिएको छ ?
२०. महिला र पुरुषको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ ?

परिशिष्ट 'ख'

बिसजना पाठकहरूबाट सङ्कलित अभिमत

क्र.सं.	प्रश्न	साभ्ना अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
१.	तपन कुन प्रकृतिको उपन्यास हो ?	फरक विचारको प्रस्तुति	पाँचजनाले सामाजिक यथार्थवादी, तिनजनाले विसङ्गतिवादी र बाह्रजनाले प्रगतिवादी उपन्यास भनेका छन् ।	तपन उपन्यासलाई प्रगतिवादी उपन्यासका रूपमा लिन सकिने ।
२.	तपन उपन्यासमा केन्द्रीय स्थलगत परिवेश कुन ठाउँको रहेको छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	चारजनाले बाग्लुङ, दुईजनाले म्याग्दी र चौधजनाले पर्वत भनेका छन् ।	पर्वत नै उपन्यासको केन्द्रीय स्थलगत परिवेश रहेको ।
३.	तपन उपन्यासमा उच्च वर्गका पात्रका रूपमा क-कसलाई लिन सकिन्छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	बाह्रजनाले रिजाल, रिजाली, पण्डित, पण्डित्नी, सिडियो, डिएसपी र चारजनाले यिनका अतिरिक्त विनय, शशी, नम्रता, हेडसरलाई उच्च वर्गका पात्र भनेका छन् ।	रिजाल, रिजाली, पण्डित, पण्डित्नी, सिडियो, डिएसपीलाई नै उच्च वर्गका पात्र भन्न सकिन्छ ।
४.	कस्तो भाषालाई मध्यम वर्गको भाषाका रूपमा लिन सकिन्छ ?	मध्यम वर्गको भाषा मानक, औपचारिक, शिष्ट, स्तरीय र	फरक विचार प्रस्तुत नभएको ।	मध्यम वर्गको भाषा मानक, औपचारिक, शिष्ट र आदरार्थी हुने ।

क्र.सं.	प्रश्न	साभ्का अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
		व्यावहारिक किसिमको हुन्छ ।		
५.	निम्न वर्ग र उच्च वर्गको भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?	निम्न वर्गको भाषामा चाकडी, चाप्लुसी, स्तुति, अशिक्षा, अमानक र अनौपचारिकता पाइन्छ भने उच्च वर्गको भाषामा उच्च आदरार्थी, औपचारिकता, धाक, धम्की, रवाफ, हेला जस्ता विशेषता पाइने ।	फरक विचार प्रस्तुत नभएको ।	निम्न वर्गको भाषा अमानक, अनौपचारिक र उच्च वर्गको भाषा मानक, आदरार्थी र हेपाहापूर्ण भाषा हुने ।
६.	पात्र विश्लेषणका कुनकुन कुरालाई आधार बनाएर समग्र उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको छ ?	वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको ।	फरक विचार प्रस्तुत नभएको ।	वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षालाई आधार बनाएर समग्र उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको हो ।
७.	तपन उपन्यासमा शिक्षित पात्रका रूपमा ककसलाई लिन सकिन्छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	पन्ध्रजनाले नम्रता, रिजाल, खनाल, पण्डित, शशी, विनय र वर्षालाई शिक्षित पात्र भनेका छन् भने पाँचजनाले सिडियो, डिएसपी, लिखे, किस्नेलाई शिक्षित पात्र भनेका छन् ।	नम्रता, रिजा, खनाल, पण्डित, शशी, विनय र वर्षा नै उपन्यासका शिक्षित पात्र हुन् ।

क्र.सं.	प्रश्न	साभ्ना अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
८.	शिक्षित र अशिक्षित पात्रको भाषिक संवादमा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?	शिक्षित पात्रका संवादमा शिष्ट, सभ्य, मानक, स्तरीय र औपचारिक भाषाको प्रयोग पाइन्छ भने अशिक्षित पात्रको भाषामा अमानक, अशिष्ट, अनौपचारिक र कथ्य भाषिकाको प्रयोग पाइन्छ ।	फरक विचार प्रस्तुत नभएको ।	शिक्षित पात्रको भाषा मानक, सभ्य, शुद्ध र आदरार्थीमूलक हुन्छ भने अशिक्षित पात्रको भाषा अनौपचारिक, अमानक र अशुद्ध हुन्छ ।
९.	महिला र पुरुष पात्रमध्ये उपन्यासमा कसको सहभागिता बढी रहेको छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	दुईजनाले महिला र पुरुष दुवैको बराबर सहभागिता रहेको कुरा भनेका छन् भने अठारजनाले पुरुषको सहभागिता बढी भएको कुरा भनेका छन् ।	महिलाको तुलनामा पुरुष पात्रको सङ्ख्या बढी रहेको पाइन्छ ।
१०.	प्रौढ र वृद्ध पात्रको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ ?	प्रौढ पात्रको भाषा व्यावहारिक, शिष्ट, मानक हुन्छ भने वृद्ध पात्रको भाषामा उपदेश, अर्ती, ईश्वरीय भक्तिभाव, जीवन मरणका कुराहरू पाइन्छन् ।	फरक विचार प्रस्तुत नभएको ।	प्रौढ पात्रको भाषा व्यावहारिक, शिष्ट, मानक हुने र वृद्ध पात्रको भाषा अर्ती उपदेशमूलक, ईश्वरीय भक्ति भाव र परिपक्व किसिमको हुने ।

क्र.सं.	प्रश्न	साभ्का अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
११.	तपन उपन्यासमा युवा पात्रका रूपमा ककसलाई लिन सकिन्छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	छजना पाठकले चाउरे, खनाल, छविलाई युवा पात्र भनेका छन् भने चौधजना पाठकले लिखे, नम्रता, शशी, विनय, पुलिस र तन्नेरीलाई युवा पात्र भनेका छन् ।	लिखे, नम्रता, शशी, विनय, पुलिस, तन्नेरी नै तपन उपन्यासका युवा पात्र हुन् ।
१२.	उपन्यासको कथावस्तु कुन पात्रको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	पाँचजनाले पण्डित, रिजाल र चाउरेको केन्द्रीयतामा र पन्ध्रजनाले लिखे र नम्रताको केन्द्रीयतामा उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको विचार प्रस्तुत गरेका छन् ।	लिखे र नम्रताको केन्द्रीयतामा नै तपन उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ ।
१३.	तपन उपन्यासले दिन खोजेको मुख्य सन्देश के हो ?	वर्गीय भेदभाव र जातीय विभेदको अन्त्यसँगै स्वतन्त्र, आदर्श र समतामूलक समाजको निर्माण नै उपन्यासको मुख्य उद्देश्य	फरक विचार प्रस्तुत नभएको	वर्गीय, जातीय भेदभावको अन्त्य गरी समतामूलक समाजको निर्माण गर्नु उपन्यासको मुख्य उद्देश्य हो ।
१४.	समग्र उपन्यासको भाषाशैली के कस्तो रहेको छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	चारजनाले भाषाशैली सरल, सहज, बोधगम्य नभएको विचार प्रस्तुत	उपन्यासको भाषाशैली सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ ।

क्र.सं.	प्रश्न	साभ्ना अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
			गरेका छन् भने सोह्रजनाले उपन्यासको भाषाशैली सरल, सहज, बोधगम्य छ भनेका छन् ।	
१५.	उक्त उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग केकसरी गरिएको छ ?	भाषालाई मौलिक र जीवन्त बनाउनका लागि व्यावहारिक जीवनका अनुभवसँग खारिएका उखानटुक्कालाई उपन्यासमा समावेश गरेको ।	फरक विचारको प्रस्तुति नभएको	उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग गरिएको छ ।
१६.	लिखे र नम्रतालाई वर्गीय आधारमा कुन प्रकृतिका पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	सातजनाले लिखे र नम्रता दुवैलाई मध्यम वर्गीय पात्र भनेका छन् भने तेह्रजनाले लिखेलाई निम्न र नम्रतालाई मध्यम वर्गीय पात्र भनेका छन् ।	नम्रता मध्यम वर्गीय र लिखे निम्न वर्गीय पात्र हुन् ।
१७.	उमेरका आधारमा कुन समूहका पात्रको बढी उपस्थिति रहेको छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	तिनजनाले बढी युवा पात्रको प्रयोग भएको, पाँचजनाले बढी वृद्ध पात्रको प्रयोग भएको र बाह्रजनाले बढी प्रौढ	उपन्यासमा प्रौढ पात्रको बढी प्रयोग भएको छ ।

क्र.सं.	प्रश्न	साभ्ना अभिमत	फरक अभिमत	निष्कर्ष
			पात्रको प्रयोग भएको भनेका छन् ।	
१८.	तपन उपन्यासको भाषामा कुन प्रकृतिको विचलन बढी पाइन्छ ?	तपन उपन्यासको भाषामा व्याकरणिक विचलनको बढी मात्रामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।	फरक विचारको प्रस्तुति नभएको	व्याकरणिक विचलनको बढी प्रयोग भएको छ ।
१९.	उक्त उपन्यासको भाषामा भाषिकाको के कस्तो प्रयोग गरिएको छ ?	फरक विचारको प्रस्तुति	तिनजना सहभागीले भाषिकाको प्रयोग नभएको भनेका छन् भने सत्रजना सहभागीले खसानी र पर्वती भाषिकाको प्रयोग भएको छ भनेका छन् ।	उपन्यासको भाषामा खसानी र पर्वती भाषिकाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।
२०.	महिला र पुरुषको भाषामा के कस्तो फरक पाइन्छ ?	महिला पात्रको भाषामा कोमलता, माधुर्य, माया, ममता, सरलता जस्ता विशेषता पाइन्छन् भने पुरुष पात्रको भाषामा कठोरता, वीरता, साहस, रुखोपन, निर्देशन जस्ता विशेषता पाइन्छन् ।	फरक विचारको प्रस्तुति नभएको	महिला पात्रको भाषा सरल, कोमल, हार्दिक, माधुर्य छ भने पुरुष पात्रको भाषा कठोर, रुखो र निर्देशनयुक्त रहेको छ ।

व्यक्तित्व

नाम	:	नरेन्द्रसिंह भण्डारी
जन्म मिति	:	२०४९/०८/२३
बाबुको नाम	:	गगनसिंह भण्डारी
आमाको नाम	:	नन्दा भण्डारी
स्थायी ठेगाना	:	डिलाशैनी-२, बैतडी
अस्थायी ठेगाना:	:	कीर्तिपुर, काठमाडौं
लिङ्ग	:	पुरुष
राष्ट्रियता	:	नेपाली
भाषा	:	नेपाली
धर्म	:	हिन्दु
सम्पर्क नं	:	९८४८८३१७१६

शैक्षिक योग्यता

क्र.स.	तह	संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
१	एस.एल.सी.	दुर्गा मा.वि. डिलाशैनी-३ बैतडी	२०६४	द्वितीय
२	प्रवीणता प्रमाणपत्र	दुर्गा उ.मा.वि. डिलाशैनी-३ बैतडी	२०६७	द्वितीय
३	स्नातक	डडेल्धुरा बहुमुखी क्याम्पस डडेल्धुरा	२०७०	द्वितीय
४	स्नातकोत्तर	त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाडौं	२०७४	